

52428

52428

Idyá

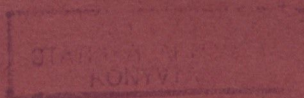
VICSAY LAJOS:

GYAKORLATI PEDAGÓGIA

AUGUSZTUSI FÜZET

H: 9-10.

**1946—1947.
TANÉV**

SZEGED

FÜZET

IX. ÉVF.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KÁRÁSZ-U. 9.
Felelős nyomdavezető: Kiss István

Előfizetési díj egy tanévre 24.— Ft

**Ha nem óhajt előfizetni, kérjük a füzetet postafordultával
visszaküldeni**

TARTALOM

Elöljáróul. — Társadalmi nevelés az általános iskolában. I. Tanítási eljárások az általános iskola alsó tagozatában. — *Tanítások — vázlatok*: V. osztály: Földrajz. — Amerre a Tisza folyik. (Vers.) — Nem megyek én idegenbe. (Vers.) — Népdaok a szül földről. (Vers.) — V. osztály. — VI. osztály. — Kenyérsegeske (Vers.) — VI. osztály: A történelem hajnalán. 1. Emberek... — 2. Az ősemler élete... — 3. Az ősemler fegyvere... — 4. Az őse történet korszakairól. — Szülői értekezlet. — Ismeretterjesztő előadás

Megrendelést, pénzküldeményt Gyakorlati Pedagógia kiadó hivatal Szeged, Kálvária utca 7 küldendő.

VICSAY LAJOS

GYAKORLATI PEDAGÓGIA

1946.

NEVELÉSÜGYI FÜZETEK

augusztus

m. 1903/1947

Elöljáróul. *Co. Szeped vinn 3*

Két esztendei kényszerű szünet után újra bekopognak szerény füzeteink a magyar nevelő ajtaján. Régi ismerősként köszöntjük az olvasót, a régi jószándékkal, a már ismert segíteni-akarással — csak két évvel — lettünk idősebbek, talán kopóttabbak, halk szavúbbak.

Mégis úgy érezzük, nem kopogtatunk váratlanul. Tudjuk, érezzük, hogy vártak bennünket, hiányoztunk egy kicsit, különösen az elmúlt évben, a nagy elindulásnál, az *általános iskola* útrabocsátásánál. Úgy érezzük, szükség van támogató, segítő munkánkra, különösen most, a demokratikus Magyarország felépítését célzó hatalmas intézménynél: az általános iskola kifejlődésénél. Mert rajtunk, nevelőkön áll, milyen lesz az új, a népi Magyarország. Tudjuk, érezzük a roppant felelősséget, de azt is tudjuk, hogy a magyar pedagógusnak helyén van a szíve, amikor ilyen roppant feladatot kell vállalnia.

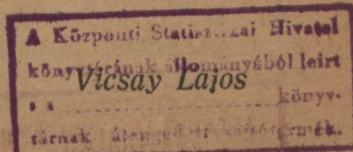
Ebben a nemzetépítő munkában akarunk lenni a segítő kéz, a mindennap kérdéseiben a tájékoztató, a munka problémáira megfelelő hang, a demokratikus Magyarország épületének kivitelező nevelőinek jóban-rosszban hűséges barátja.

Akik ismerték eddigi munkánkat, azoknak nem kell bemutatkoznunk. Akik most fogják meg először kezünket, kérjük, őket, előlegezzék nekünk bizalmukat, reméljük, hamar megismernek és megszeretnek. Ennek a megszeretésnek elérése a mi egyik legfőbb óhajunk.

Kérünk minden magyar nevelőt, akihez elér szavunk, jöjjenek ismét körénk, támogassanak bölcs tapasztalataik leszűrt eredményeivel, kis és nagy írásaikkal, kérdéseikkel, tanácsaikkal úgy, mint régebben is, mint barát a baráthoz, pedagógus a pedagógushoz, magyar a magyarhoz.

Hisszük, így, vállvetett, közös munkával könnyebb lesz a munka, nagyobb az eredmény, közelebb a cél: *a demokratikus Magyarország felépítése!*

Szeged, 1946 augusztusában

Társadalmi nevelés az általános iskolában

I.

A demokrácia azzal áll vagy bukik, miként tudjuk megvalósítani a társadalmi, a demokratikus szellemű szociális nevelést az iskolában.

Sietünk megállapítani, hogy nem új dologról van szó, amikor társadalmi nevelésről beszélünk, hiszen nincs pedagógia, mely ne vette volna figyelembe az egyén- és társadalom viszonyát. A szociális nevelésnek nem is ez a követelménye par excellence, hanem az, hogy a nevelésben a társadalom szempontja legyen az irányadó, mintegy az uralkodó. Bár nem helyes akár az egyéni (individualis), akár a társadalmi (szociális, kollektív) szempontot uralkodóvá tenni, hiszen mindkettőre egyaránt szükség van a nevelésnél, mégis, mivel korunk az elmúlt korok túlzottan egyoldalú individualis beállítottságának ellenhatásaként a nagyobb közösségekben keresi az emberi boldogulás lehetőségét (lásd a kettő váltógazdaságát: ókor, középkor, újkor; az első- és utolsóban az egyéniség, a középkorban a közösség (societas) volt az uralkodó jelleg), az iskolai nevelés is erre adja most a hangsúlyt.

De minden nevelés maga is társadalmi jelenség, s mint ilyen, a szociológia vizsgálódása körébe vonható.

A társadalmi nevelés teljes elméletét eddig csupán *Natorp Pál* és *Bergemann Pál* dolgozták ki.

Natorp rendszere abból indult ki, hogy Herbart pedagógiájával szembeállította Pestalozziét, s azt bizonyította, hogy Herbart individualista, míg Pestalozzi szociális alapon áll.

Ez alapon építette fel szociális pedagógiáját, melynek gyökerei Platonnál és Kantnál találhatók, s az ő gondolataikat igyekezett kapcsolatba hozni Pestalozzi eszméivel. (Szociálpedagógik, 1898. Stuttgart, azóta 5 kiadás jelent meg, az utolsó 1922-ben.) Rendszere idealizmus, ő maga „szociálidealizmus”-nak nevezi, mely az akaratnevelés (voluntarizmus) elméletét adja a közösség alapján. Bár Natorp az egyén és társadalom összhangját hirdeti, mégis, mivel az egyén csak a közösséghez való emelése által fejlődhetik ki, így a szociális szempont válik uralkodóvá rendszerében.

Pedagógiáját deduktív módon építi fel, mert szerintem nem abból kell kiindulni, ami *van*, hanem abból, aminek *lennie kellene*, a cél, az eszme a fontos. Nem a meglévőt, a valót vizsgálja tehát, hanem az ideát.

Szociálpedagógiája csak az akarat nevelésére szorítkozik, mivel ez a nevelés alapja.

Az akarat is arra vonatkozik, aminek lennie kellene: a tudat aktivitása. Hárlem fejlődési fokozata van: 1. az *ösztön*, mely a legközelebbire vonatkozik (nincs benne még választás); 2. az *akarat*, amelyben már szabad választásról, ítélestről, dön-

tésről van szó; 3. az *ész-akarat*, amely a törvényszerűnek, a világ céljainak megvalósítására törekszik.

E fokozatoknak megfelelnek az erkölcsi erények. Így az ösztönélet erénye a tisztaság vagy mérséklet, az akarat erénye a bátorság, az ész erénve pedig az igazság. Hozzájuk csatlakozik negyediknek az *igazságosság*, mely minden erényben a társadalmi szempontot képviseli. Így használja fel Natorp a maga pedagógiai rendszerében Platon négy alaperényét.

Az egyéni és társadalmi élet egyidejűleg és párhuzamban folyik. „Ugyanazon lényeges fokokon, melyeken az egyes ember fejlődése átmegy: *munka, s akarat-szabályozás* által az *észtörvény*hez kell a társadalomnak is haladnia” — mondja Natorp. Az egyéni fejlődési fokozatoknak megfelelnek a társadalmi funkciók is. Így az ösztönélet energiájának fönntartására szolgál a gazdasági tevékenység; a második a kormányzó tevékenység, amely tervszerűen vezeti a közösség munkáját; végül a művelő tevékenység, mely a legmagasabb fok: az ész tevékenysége.

Ezen alapul az akarat nevelésének szervezése és módszere is. A szervezés első foka a *családi nevelés*. De ne csak egy család gyermekei nevelkedjenek együtt, hanem 20—25 gyermek játszon, foglalkozzon 2—3 nevelő mellett. A második az *iskola* foka. Natorp az *egységes, általános iskola* (Einkeitsschule) híve. Minden gyermek ugyanabba az iskolába járjon 12 éves koráig, azután következik az életpályák szerinti szétágazás. Mindenki 18 éves koráig járjon iskolába.

Az egész nevelés betetőzése az *össznevelés* a felnőttek közös életében (népművelés.)

Bergemann nem deduktíve építette fel szociálpedagógiai rendszerét, mint Natorp, hanem induktíve. A múlt századvég legjobban felkapott tudományából, a biológiából indul ki, az élet tudományából, nem mint Natorp az etikából, a célok tanából. Ezzel *Bergemann* el is vetette maga alól a talajt, hiszen a biológia nem adhat normákat; így rendszerre sem lehetett olyan átgondolt s elméletileg is megalapozott, mint Natorpé, mely az egyént kapcsolatba állította a közösséggel.

Egy bizonyos, amikor társadalmi nevelésről szólunk, nagy nehézségek leküzdését kell vállalnunk. Hiszen nem kevesebbet kívánunk a gyermektől, mint azt, hogy egyéni érdekeit rendelje alá a közösség érdekeinek. Az egyéni és társadalmi érdek igen sokszor ellentétes irányúak. Az ész módot keres a terhes létfeltételek elkerülésére. A nevelésnek kell vállálnia, hogy magát azoknak önként alávesse. Ez a társadalmi nevelés lényege.

Az iskola jellemét az adja meg, hogy mesterséges milieu: 1. benne *szervezett* együttlétben találkozik a fejlettebb s a fejletlenebb; ez utóbbi 2. állandóan és *rendszeresen* lép ama keretbe hatások befogadása céljából.

E két vonásból számos következmény ered. A nevelő és tanítvány viszonyában mindig kiemelkedik az első oly állás-

foglalása, melyben a tekintély, a szellemi nevelő oldaláról óhajt a tanítványokhoz közeledni. A nevelő a maga nagyobb tudásával érvényes, *objektív formában* szerepel, s gyakran megbeszélés nélkül tömören, lehetőleg végérvényes alakban közöl tartalmakat. Ez bizonyos „iskolás” (skolasztikus) ízt adhat a közölt dolgokhoz — akaratlanul. A modern pedagógia azon fáradozik, hogy az iskolai együttlét megszabaduljon az *értelmi* hatás egyoldalúságától (intellektualizmus), azaz nevelőhatás is fűződjék az oktató hatáshoz. Ennek akadályja azonban legfőképp maga az iskola szervezett formája — az élet szabad megköötetlensége, problémákban való sokoldalúsága még az új iskolákban sincs meg. Az életsors formátlan elemei, tanulságos véletlenek az iskolába, mint „intézménybe” nem léphetnek be akadálytalanul. Így 1. az iskola a problémák sokféleségében mindig szegényebb, mint az élet; ezzel szemben 2. az iskola nemcsak gazdagabban tud rendszeres *tárgyi* ismereteket adni, hanem gazdag (túlnyomón intellektuális) elmekiképzést is ad (*formális* képzés, szemben a tárgyi tudásanyaggal.) Ez adja meg az iskolahatás különleges fajsúlyát: az *intellektuális* fegyelmezettséget s a *rendszeres* ismeretet, mellyel szemben a „nagyközönség” ismeretei átlagosan rendszertelenül kerülnek együvé, s bizonyos „halmozódáson” átlagosan nem igen emelkednek felül.

Az iskola az első társadalmi szervezet, amelynek tagja lesz a fejlődő ember. Az első év kezdetén azonban még az iskola (annak első osztálya) sem nevezhető társadalomnak, inkább csupa vagy nagyrészt idegenből álló csoport, *heterogén halmaz*, amely csak bizonyos idő múlva válik *társas* csoporttá.

A szociológiának első és legáltalánosabb kérdése éppen az, *hogyan lesz* az ilyen emberkaoszból, *a heterogén halmazból valóban összeműködésre képes társas csoport?*

Érdekes, hogy míg Európa szociológusait az osztályok tagozódása, elhelyezkedése és a jövedelemelosztás zavarai foglalkoztatják, addig az amerikai szociológusok zavartalanul szemlélhetik a szemük előtt lefolyó jelenséget: *hogyan történik a kivándorló különböző nemzetiségű elemeknek összeolvadása*, mik ennek a folyamatnak fejlődési fokozatai. Így az amerikai Giddings-nek sikerült az *elemi társulás* problémáját megoldani, elemezve a különmeműség lassú megszűnését. Világosan rámutat arra, hogy az emberek közti *hasonlóság* ténye a legfontosabb társadalmi tény. A társadalom kialakulásának legelső feltétele tehát az, hogy az összekerült emberek (gyermek) *alkalmazkodjanak* egymáshoz. A bevándorló csakhamar leveti nemzeti viseletét, és azt ölti fel, amit a közszokás diktál. Majd modorban, hangban, testtartásban, az érintkezés szokásaiban kezd hasonlítani a bennszülött fajhoz, végül nyelvét is elsajátítja.

A *hasonlóság* tehát a legelemibb társas tény, ezen alapszik minden társadalom.

Az amerikai szociológia még nem mutatott rá arra a finomabb problémára, hogy az emberek egymást-megértése csak

úgy válik lehetségessé, ha kiépül, kialakul közöttük egy közös *lelki stílus*, amely azonossá lesz. E kérdésre az európaiak (Dilt-hey) mutattak rá teljes világossággal.

Giddings a társadalom növekedésének két módját különbözteti meg: 1. a *leszármazást* és 2. a *gyülekezés* útján történő halmozódást. A társadalom lassú növekedésében *állandó elem a gyülekezés*. Ebben viszont a *társadalmi befolyások hatalmas erejének megnyilvánulását* kell látnunk.

Lássuk már most, hogyan alakul ki az összekerült emberekben (gyermekekben) a hasonlóság?
(Folytatjuk.)

Tanítási eljárások az általános iskola alsó tagozatában.

Köztudomású, hogy a mai nevelés nem tűri a módszeres megkötöttségeket, azokban a nevelés és tanítás művészetének mesterséggé való lealacsonyítását látná, — anélkül, hogy a tisztes mesterséget lebecsülné, — mégis a nevelés-oktatást formális fokozatokra húzását, az igazi pedagógiai munka megölőjének tekintené.

Mi meg sem kíséreljük, hogy ilyesfélekkel megkössük a tanító kezét; a tapasztalt kartárs segíteniakarásával vázlataink csak keretül szolgálnak az egyes tantárgyak tanításához. E kereteket majd tanító-kartársaink töltik meg élettel, tartalommal, *az adott körülményekhez* szabott legmegfelelőbb módon.

Ezért, és így értelmezve adjuk az egyes tantárgyak tanításának menetét úgy, hogy közben az egyes tantárgyak tanításakor érvényesítendő didaktikai, metodikai elveket is feltüntetjük a vázlatokban.

Hogy ne legyünk kénytelenek az egyes vázlatoknál ismételtetni, az általános dolgokat kiemelve itt, előljáróban beszéljük meg.

Nevelés nélkül ne legyen tanítás, tanítás nélkül ne legyen nevelés. Mindez azonban természetes legyen, s ne a hajánál előráncigált, csak azért, hogy az elvnek is igaza legyen.

Minden tanítási óra *számonkéréssel* kezdődik, ez az órának nem elhanyagolható, de igen fontos része, mely a reá fordított időben is megmutatkozik. Csak akkor mehetünk tovább az anyagban, ha az előző óra anyagát a tanulók nagyrésze megtanulta, magáévá tette: erről pedig itt, a számonkérés alkalmával győződhetünk meg és kell meggyőződnünk, ha további munkánk sikerét biztosítani akarjuk. A számonkérés kétféle: meggyőződünk az általános *megértésről*, majd az elvégzett anyagnak *összefüggő, folyamatos, lehetőleg szabatos elmondásáról*. Az előbbiről kérdéseinkre adott rövid — de lényegest tartalmazó — feleletet kb. ebből, az utóbbit az egész anyagnak 2—3 tanulóval való elmondatásból ítéltetjük meg.

Az elvégzett anyagról áttérünk az újra, amit az *áthajlás*, *ráhangolás*, majd *a cél kitűzése* követ. Ez nem feltétlenül külön mozzanata tanításunknak, hiszen sokszor már a számonkérést úgy irányíthatjuk, hogy az új anyag tárgyalása minden zökkenő nélkül annak logikus folytatása lehet. Az áthajlás, ha szükséges, egészen rövid (1—2 mondat) legyen, még a költemény-(olvasmány-) tárgyaláshoz szükséges ráhangolás is csak a legszükségesebbekre szorítkozzék, majd megjelöljük — egy rövid mondatban — célunkat, hogy az érdeklődést felkeltsük s a figyelmet biztosítsuk. Természetesen az óra végén emlékeztünk arra, hogy kitűzött célunkat elértük.

Ezután következik az óra voltaképeni célja és lényege, az új anyag tárgyalása. Ez ismét két részből áll: 1. *a megértésből, a probléma megoldásából, bemutatásból* stb. és 2. *az új anyag emlékezetbe véséséből, megrögzítéséből*. Mindkettő egyaránt fontos része a tanításnak.

Biztosítja a megértést, vagy elősegíti a megrögzítést is a *szemléltetés*. A jó szemléltetés teheti a tanuló számára *élménynyé* a tanítást, az ismeretszerzést.

Ugyanezt a célt szolgálja a tanulók *munkáltatása* is, ami nem jelent szükségképen kézimunkát, hanem szellemi bekapcsolódást, együttmunkálkodást a közös célért.

A megértetést, áttekintést, de a megrögzítést is elősegítik *a részletösszefoglalások*, amikor a részekre bontható anyagot a részegységek tárgyalása után külön-külön összefoglaljuk, s egymással vonatkozásba hozzuk.

Igy jutunk el az új anyag teljes elvégzése után az *összefoglaláshoz*, amely harmadik legfontosabb része az órának a számonkérés és az új anyag tárgyalása mellett. Ennek elvégzésére feltétlenül kell megfelelő időnek jutnia (s nem a tízperces szünetben!) Itt történik esetleg az új anyagnak rajzzal, vezérszavakkal való rögzítése (a tanító a táblán, a tanulók a füzetben egyidejűleg s közös munkával), s itt kell számot adni a tanulónak arról, mit s hogyan jegyzett meg az óra anyagából. (Ez egyúttal jó fegyelmező is a magyarázatra való figyelésre, a közös munkában való állandó részvételre stb.) Itt, az összefoglalás alkalmával is érvényesülnie kell annak az eljárásnak, amit az óra elején a számonkérésnél követünk: rövid — kérdéseinkre adott — feleletekből meggyőződünk a helyes megértésről, s 2—3 tanuló folyamatos előadásából arról, megtanulták-e a tanulók az új anyag lényegét. Általában arra kell törekednünk, hogy *a gyermek mindent az iskolában, a tanítási órán tanuljon meg lehetőleg*, a tankönyv áttanulása már csak az anyagnak a folyamatos előadást elsajátító, ismétlésszerű begyakorlása legyen.

Az összefoglalásnál jut szerephez *a tankönyv*, ahol összegezzetjük munkánk eredményét a tankönyv megállapításával (ez igen fontos a tankönyv megértése szempontjából!)

Végül *a házi feladat* vagy *csendes foglalkozás* rövid, a feldolgozott anyaggal kapcsolatos megbeszélése következik.

Ezek után térjünk át az egyes tantárgyak néhány általános vázlatkereteinek összeállítására.

1. Beszéd- és értelemgyakorlat.

- I. *Előkészítés:* a) Számonkérés. — b) Érdeklődéskeltés (hangulatkeltés). — c) Célkitűzés.
- II. *Tárgyalás:* a) A tanulók idevágó élményeinek elbeszélése. — b) Irányított rendszerező megbeszélés (szemléltetés, rajz, kép, mese, dal stb.). Részletösszefoglalások. (tábla, füzet.)
- III. *Befejezés:* a) *Összefoglalás.* (Önálló gondolkodás, ítéletalkotás.) — *Összefüggő elmondatus.* — Típus- vagy gyermekrajz. — b) *Elmélyítés.* (Érzelmén át nevelői hatás. Akarati indítások.) — *További elmélyítés.* (Koncentráció) más tantárgyak (olvasmány- vagy költeménytárgyalás, ének stb.) keretében.

2. Olvasmány- és költeménytárgyalás.

- I. *Előkészítés:* a) *Ráhangelés* lírai költeményeknél és erkölcsi vonatkozású olvasmány v. költemény tárgyalásakor. — *Érdeklődéskeltés* a leíró művek tárgyalása előtt. b) *Áthajlás* a tárgyra (az író bemutatása). — c) *Célkitűzés.*
- II. *Tárgyalás:* a) Az olvasmány, költemény *bemutatása.* (A tanító olvassa, mondja el.) — b) A tanulóknál támadt élmények kifejezése. — c) *Újbóli olvasás* (tanulók olvassák), gondolatcsoportonkénti tárgyalás. (Szómagyarázat, szemléltetés.) — d) *Megszakítás nélküli olvasás.* (Tudatosítás, a gondolatokat, érzelmeket kifejező természetes beszéd hangsúlyozásával való olvasás.)
- III. *Befejezés:* a) *Összefoglalás.* (Szerkezet, tagolás, alapgondolat, alapeszme, szereplők, főhős, segítők, gátlók, dramatizálás; eszméltetés a költői kifejezés szépségére, a művészi formára stb.) — b) *Elmélyítés* (vonatkoztatás a tanuló életére.) — c) *Házi feladat* (csendes foglalkozás). (Fogalmazás, rajz, gyűjtő munka stb.) — d) *Koncentráció* (további elmélyítés.)

3. Helyesírás és nyelvi magyarázatok.

- I. *Előkészítés:* a) Számonkérés (a múlt órai anyag felújítása) jellegzetes példákon. — *Ismétlő kérdések* a régibb anyagból — b) *Anyaggyűjtés.* (Élmény, kép stb. szemléltetés közben *irányított fogalmazás* a táblára, mely a *tárgyalandó nyelvtényt szemlélteti.*) — c) *Célkitűzés.*
- II. *Tárgyalás:* a) A példamondatok *tartalmi* vizsgálata. — b) A példamondatok *alaki* (nyelvi) vizsgálata. — *Egyenkénti elemzés* (az új ténnyt színes krétával aláhúzzuk.) — *Szóelemzés* (szétbontás.) — *Az új tény jelentősége a mondatban.* — *Az új nyelvi tény megfigyel-*

8
tetése, jellemző vonásának kiemelése, *tudatosítása*, ennek a táblán (füzetben) való rögzítése. — *A nyelvi tény neve, a benne levő törvényszerűség megvilágítása.* — *Visszamuatás a célkitűzésre.* — *Vonatkoztatás a helyesírásra, kiejtésre* stb.

III. *Befejezés:* a) *Összefoglalás* (kérdés-felelet: a szabályszerűség formájában.) — b) *Begyakorlás.* 1. A táblai példamondatok újbóli elolvastatása. — 2. Ismert szövegben keressünk példát az új nyelvi tényre, (közös munka.) 3. A tanulók keresnek példákat. — c) *Vonatkoztatás:* A megismert nyelvi tény jelentősége a másokkal való érintkezésben, a gondolatközlés szempontjából. — d) *Házi feladat:* (Csendes foglalkozás.) Írásbeli gyakorlás.

4. Fogalmazás írási, javítási óra.

1. Fogalmazás írás.

I. *Előzetes munka:* 1. *Rokon tárgyú házi dolgozatok megbeszélése.* — 2. *Élmény-nyújtás.* (Olvasmány-, költemény bemutatása, kirándulás, képszemléltetés stb.) — 3. *Előzetes megbeszélés.*

II. *Fogalmazás:* a) *Az élmény felújítása.* — b) *Áthajlás.* (Vágy keltés a közlésre.) — c) *Célkitűzés.* — d) *Gyakorlati megoldás.*

1. A dolgozatok kiosztása. — 2. Előkészület. — 3. Munka a füzetben. 4. A tanulók átnézik a kész munkát. 5. A füzetek összeszedése.

e) *Beszélgetés a dolgozatról.*

1. Gondolatok. 2. Stiláris érdekességek.

f) *Értékelés.* (A dolgozat tárgyának nevelői értékelése.)

g) *Házi feladat.* (Magunkra vonatkoztatás.)

II. Dolgozatok javítása.

1. *Tartalom és stílus szempontjából.* — a) Általános vélemény. — b) Közös megbeszélés. Néhány jó dolgozat felolvasása és megbeszélése.

Bírálati szempontok:

1. A tárgyról írt-e? — 2. Szép részletek, gondolatok, találó kifejezés, egyéni jellegzetesség? — 3. Van-e benne szó vagy mondatfölösleg? — 4. Változatos-e a fogalmazás (nincs benne sűrű ismétlés?) — 5. Jó-e a mondatkapcsolás? — 6. Szépen fejezte-e ki az érzelmeket? — 7. Használt-e élénkítő alakzatokat (felkiáltás, kérdés stb.)

c) *A javítás közös megbeszélése, javítása.* A javítás értékelése. — d) Általánosabb stiláris hibák megtárgyalása.

2. Helyesírás szempontjából:

1. Az előforduló *jellegzetes hibák* megbeszélése, közös javítása (táblán, házi füzetben). — 2. A hibák

egyéni javítása. (Nehezebb esetről a szomszédok segítségével.) — 3. A végzett munka értékelése.

5. Földrajz. I. rész.

I. Előkészítés: 1. Számonkérés. — Kérdésekkel. — Összefüggően. — 2. Érdeklődéskeltés. — 3. Célkitűzés.

II. Tárgyalás. 1. Általános áttekintés. — Merre van tőlünk? — Hogyan juthatunk oda? — Kiterjedése, határai (térképen.) — Domborzati viszonyok. — Vízrajz. — Városok, vasútvonalak sűrűsége. — Egybevetés a mi, vagy más már ismert tájegységgel. — Szemléltetés (elképzeltetés.) —

2. A részletek megismerése. a) Síkságok, hegyek, azok magassága. — Összevetése vidékünkkel. — Tábla. (füzet), rajz. — b) Nagyobb folyók, tavak. — Egybevetés tájegységünkkel. Rajz. — c) Éghajlata. (Következtetéssel, egybevetéssel.) — d) A lakosság foglalkozása (következtetés a felület és éghajlatból.) — Az ember alkalmazkodása a természethez. — Csatornázás, fakitermelés, bányászat, ipar stb.) — Az ember hatása a természetre. — e) Jellemző növényei, állatai, természeti kincsei. (Fali térképről.) — f) Bevitel—kivitel. — g) Hajózható folyók, vasúthálózat. Elszállítás, feldolgozás. — h) Ipartelepek, háziipar. — i) Mi és hogyan kerül onnan hozzánk? Rajz.

3. Részletösszefoglalások:

1. Felszíne, vizei. — 2. Éghajlat. — 3. Növények, állatok. — 4. Ipar, kereskedelem, közlekedés. Rajz, táblai vázlat.

III. Befejezés. 1. Összefoglalás. 2. A tankönyv megfelelő részének ismertetése. — 3. Elmélyítés. (Olvasmány, költemény, dal, népszokás, történelmi nevezetesség stb.)

Földrajz. II. rész.

I. Előkészítés: 1. Számonkérés. Kérdésekkel. — Összefüggően. — 2. Érdeklődéskeltés. (Képek, tárgyak szemléltetése stb.) — 3. Célkitűzés.

II. Tárgyalás. 1. Település. (Politikai térképen.) Sűrűn, ritkán lakott-e? — 2. Lakosság. (Népfaj, anyanyelv (tájszólás), életmód, mult, szokások, népművészet, népköltészet stb. — 3. Vármegyék (közigazgatás.) Székhely. — 4. Városok: Hol épült? Milyen a város jellege? (Képszemléltetés.) Földműves, iparos, kereskedő, bányász, fürdő stb. — 5. Minek köszönheti a város mai sorsát? — 6. Az ottani élet elképzeltetése. — 7. Részletösszefoglalások (minden egység tárgyalása után. Vezérszavak, rajzok a táblára, füzetbe.)

III. Befejezés. 1. Összefoglalás. (Kérdések — folyamatosan.) — 2. A tankönyv megfelelő részének ismertetése. — 3. Elmélyítés. (Mint előbb.)

6. Természeti ismeretek.

1. Természetráajz.

I. *Előkészítés*: 1. Számonkérés. — 2. Áthajlás, érdeklődés-keltés. — 3. Célkitűzés.

II. *Tárgyalás*: 1. *Tartózkodási hely*, környezet. A tenyésztést lehetővé tevő természeti tényezők. — 2. *Bemutatás*. (Lehetőleg természetes környezetben.) — 3. *A szemléltető anyag* szétosztása (növény.) — 4. *Jellemző vonásai*: Nagyság, szín. Egybevetés más, ismert egyeddel. — 5. *Belső részek*. (Növénynél boncolgatás.) *Eszméltetés* a környezet, életmódnak a testalkat- vagy szervekre való hatására. — 6. *Életmód* (következtetés a környezetből, testalkatból, szervekből.) — 7. *Táplálék*. (Következtetés a környezet és életmód hatásából a táplálék megszerzésére, a faj fenntartására. (Az életmód vázolója, kapcsolatban jellemző történettel.) — 8. *A lényeges dolgoknak színes krétával* való táblai rajza (füzet, rajz.) — 9. *Gazdasági vonatkozás*. Az emberre vonatkozó haszna, kára; nemesítés, okszerű termelés, tenyésztés stb.) — 10. *Részletösszefoglalások* az egyes tárgyköröknél.

III. *Befejezés*: 1. *Összefoglalás*. — 2. *Elmélyítés*. (Gazdasági, nemzeti jelentőség, növény-, állatvédelem, okszerű gazdálkodás stb.) — 3. *A tankönyv* megfelelő részének ismertetése. — 4. *Kapcsolás* (megfigyelés: beszéd- és értelemgyakorlat, fogalmazás, rajz stb.)

(Folytatjuk.)

TANÍTÁSOK — VÁZLATOK.

1946. szeptember 2. hete.

Általános iskola V. osztály.

FÖLDRAJZ.

A tanítás anyaga: Budapest. (Lakóhelyünk.)

(A földrajz tanítását a földrajzi alapfogalmakkal kezdjük. Ezt viszont a lakóhelyen lehet szemléltetni legjobban. Éppen ezért összefoglaljuk az alsó tagozaton, a beszéd- és értelemgyakorlatok kapcsán hallottakat, majd kirándulunk lakóhelyünk olyan részére, ahol a legtöbb alapfogalmat szemléltethetjük. E kettő — felújítás és előzetes kirándulás — után kerül sor a tanításra. Mi itt a fővárossal foglalkozunk, egyrészt azért, hogy példát adjunk a lakóhely tárgyalására, másrészt, hogy Budapest tárgyalásánál is felhasználható legyen.)

I. *Előkészítés*. 1. *Számonkérés*. A kiránduláson látottak és már a helyszínen megbeszéltek számonkérése, felújítása.

2. *Érdeklődés-keltés*. Ki volt már már városban? Miben különbözik első látásra a falu a várostól? Ki volt már hazánk

fővárosában, Budapesten? Miben különbözik a főváros várme-
gyénk székhelyétől?

3. *Célkitűzés.* Azért, hogy azok is megismerjék — legalább
így: szóból és képekből — hazánk szép fővárosát, beszéljünk
ma Budapestről!

II. *Tárgyalás.* 1. *Egészben való áttekintés.* Vegyük elő a
térképet! Keressük meg rajta lakóhelyünket! (Tanulók a kézi-
térképen, tanár a fali térképen.) Most mutassuk meg, merre van
Budapest tantermünkötől! Hogyan juthatnánk el oda?

Budapest hazánk legszebb és legnépesebb városa. Egymil-
liónál több lakosa van. Hányszor annyi, mint lakóhelyünknek?
A fővárost nagysága, szépsége és rohamos fejlődése miatt a
világvárosok közé sorozzák.

2. *Fekvése.* Gyors fejlődését kedvező földrajzi helyzetének
köszönheti. Hazánk *közepe táján*, az Alföld és hegyvidék talál-
kozásánál, a *Duna mellett* keletkezett; ott, ahol ez a hatalmas
folyam a hegyek közül a *síkságra ér. Itt cserélik* ki áruikat a
síkság és hegyvidék lakói, tehát fontos *vásárhely* (vásárváros.)
Ilyen helyen mindig nagy település van. Mivel a Gellérthegy
lábánál a legkeskenyebb a Duna (290 m), már a régi időtől fogva
kiváló *átkelőhely* (hídváros). Ezek a hidak kapcsolják, kötik
össze az Alföldet a Dunántúllal. Itt találkoznak azok az utak is,
amelyek az északi hegyvidéket a déli Alfölddel összekötik. Ked-
vező földrajzi fekvése miatt királyaink is *lakóhelyül* választot-
ták. Így lett Budapest *főváros*, a kormány (miniszterium) és tör-
vényhozás (nemzetgyűlés) székhelye. A mai város 3 kisebb vá-
rosból: Óbuda, Buda és Pest egyesítéséből keletkezett mintegy
75 évvel ezelőtt (1872). Előbbi kettő a Duna jobbpartján, Pest a
balpartján épült. Budapest tehát a *Duna mindkét partján* terül
el; jobbparti része nagyobb, mint pesti oldala.

A *Duna* hazánk legnagyobb folyója. A főváros területén
észak-déli irányban folyik és kettéválasztja Budapestet, de az
emberi tudás és szorgalom a két városrészt mégis egyesíteni
tudta. Ahol a folyam összeszűkül, vagy a sekélyebb víz lehe-
tővé tette, hatalmas *vashidakat* emeltek a Duna fölé. Ezeken
vasút, villamos, autóbusz, autó, kocsis és gyalogos könnyen át-
jut egyik partról a másikra. Budapestnek hét hídja van, bár
ma nagyrészüket még romokban hever, az emberi szorgalom
gyors ütemben igyekszik helyreállítani a háború pusztításait.
(Képszemléltetés.)

A Dunán az átkelést *csavargözösök, a partmenti közleke-
dést a helyi gőzhajók* bonyolítják le. Személy- és teherszállító-
hajóink a Duna egész magyarországi szakaszán közlekednek.
A Duna tehát valóságos országútja a fővárosnak, tehát nem-
csak szép, hanem hasznos is ez a nagy folyó. Számos külföldi
hajó horgonyoz a közeli *csepeli kikötőben. Budapest ezért első-
rangú folyami kikötőváros.*

A hajózást a főváros területén biztosítani akarták. Ezért
a folyam *medrét* (árkát) állandóan kotorják. Erre azért van
szükség, mert a Duna a főváros területén sok *törmelék*et hord

magával a hegyekből, és azt itt lerakja. Mélysége Budapest területén 2—13 m. Hányszor nagyobb tantermünk magasságánál?

(Minden folyó több-kevesebb törmeléket (kő, kavics, homok, iszap) szállít a hegyekből, ahol ered. A rohanó hegyi patak nagy esése miatt sebesen folyik, mély árkot vág, a partról hatalmas szikladarabokat szaggat le és görget tovább. Mihelyt alacsonyabb vidékre ér, esése csökken, s ezért durva hordalékát leejti. A síkon még kisebb a folyó esése, ezért folyása is meglassul, vize szétterül, medre tehát széles, de nem mély. Itt már csak kis kavicsot és finomabb törmeléket visz tovább, ebből építi a hajósok veszedelmét, a *zátonyt*. Legtovább viszi a folyóvíz az iszapot, azt csak torkolatánál rakja le és *torkolati zátonyt*, *dellát* épít belőle. Ha a felszínre jutott zátonyt belepi a folyam iszapja, s erre fű, fa kerül, ami megkötí, *sziget* lesz belőle.)

Ezért találunk a főváros környékén annyi szigetet. Alig hagyja el a Duna a nagy *Szentendrei-szigetet*, az *Újpesti-sziget* emelkedik ki belőle. Keleti felén *kikötő* van. Utána a jobb part mellett az óbudai *Nagysziget* következik. A Nagyszigetbe mély *öböl*, bevágódás nyúlik be, ebben épült az *óbudai hajógyári kikötő*. Tőle délre találjuk a fás, virágos *Margit-szigetet*, a főváros legszebb szigetét. Fürdőjének kénes, meleg vize miatt kerésett gyógyhely.

Az utolsó pesti hídtól (*Összekötő vasúti-híd*) délre kiszélesedik a Duna, szétágazik, és a hosszú *Csepel-szigetet* öleli körül. A sziget homokos földjén több község épült.

(A Csepel-sziget orránál 1838 telén összerolódtak a jégtáblák, mögöttük megduzzadt a víz, és Pestet elöntötte az *árvíz*. Azóta magas védőtöltésekkel és kőpartokkal *szabályozták* a Dunát. A *meder* mélyítésével a víznek erősebb lett a *sodra*, ami megakadályozza a jégtorlódást és az árvizeket. A nagy folyót ezzel kordába szorították. A folyó jobbpartján (Lágymányoson), a *gát* mögött ma is megvan a Duna *árterülete*, amelyet az áradáskor elöntött. Legnagyobb a folyó *vízállása* a tavaszi hóolvadás és az őszi esőzések idején.)

A főváros területén jobbról az *Ördögárok-parkja*, balról a *Rákos-patak* ömlik a Dunába.

2. A *jobbpart hegysége*. A *Budai-hegység* a 600 métert sem éri el, ezért *alacsony hegység*. Régi folyók sok *völgyet* vájtak belé, de víz csak ritkán van bennük, tehát csak *száraz árkok*. (Németvölgy, Farkasvölgy stb.) — A völgyek a Budai-hegységet három *hegycsoportra* tagolják, ezek: a Hármashatárhegy-, a Svábhegy- és a Tétényi-fennsík csoportja.

A Budai-hegység közepén teljesen magában áll a *Várhegy*. Minden oldala meredek, csupán teteje kis *fennsík*, azon épült a híres Buda-vára, hajdan legerősebb várunk. Évekig ostromolta a török, végre is csak csellel tudta bevenni (1541), utána 145 évig Magyarország ura lett. Várfalait most szép bástyák díszítik, hajdan védték. A Várhegyet északról a Hármashatárhegy csoportja zárja el az óbudai síkságtól. Közülük a *Rózsádomb* a Dunáig nyúlik; kertek és nyaralók tarkítják, a főváros egyik csinos *kertvárosa*.

A *Svábhegy hegycsoportja* a Hűvösvölgytől a budaörsi völgyig terjed, és ívben keríti a Várhegyet. E hegycsoport legdélibb tagja a *Gellérthegy*. Ez a Dunánál sziklás, *meredek* fokban végződik, míg déli *oldala* lejtősen ereszkedik alá. A Gellért-

hegy déli, napsütötte lejtőjén szebbnél-szebb villák sorakoznak (kertváros.)

A Gellérthegy *fennsíkja* sokkal kisebb, mint a Várhegyé. Nyugatra széles *hegyhátba* megy át, mely a Kis-Gellérthegy előtt behorpad. Az ilyen horpadást *hegynyereg*-nek nevezik; alatta megy a Déli-vasút *alagútja* a Krisztina-völgybe. Ebben a völgyben van a Krisztinaváros. A völgy a Vérmezőnél kitágul, míg délen a Várhegy annyira megsűkíti, hogy csak keskeny *szoros* vezet ki belőle (Tabánban). A hegyszorosban mindig folyó szalad keresztül. Itt az Ördögárok-patakja siet a Dunába, de völgyét befalazták, mert akadályozta a főváros fejlődését. (Nemcsak a természet hat az ember életére: átkelőhely, vásárváros stb., hanem az ember is a természetre: folyó szabályozás, a völgy befalazása stb.)

Budapest legszebb kirándulóhelyei a Svábhegy (Széchenyi-hegy) csoportjában vannak. Legmagasabb orma a *János-hegy* (529 m), tetején épült az Erzsébet-kilátó, honnan elragadó képben tárul fel a főváros vidéke. A Széchenyi-hegyre *fogaskerekű-vasút* visz föl.

A Budai-hegység harmadik csoportja, a *Tétényi-fennsík* már a főváros környékéhez tartozik.

Az *óbudai* és *kelenföldi* lapály a jobbspart síkságai.

3. *Talaja és vizei.* (Szemléltetés.) A Budai-hegység szürke mészkőből áll, ez a *dolomit* (agyagos mészkő). A dolomit egész hegyeket alkot; az ilyen ásványnak *kőzet* a neve.

(Az időjárás, a folyók és a növények idővel a legkeményebb sziklákat is elporlasztják, elmállasztják. Ez a porhanyó felső réteg a *föld*, vagy *talaj*. A budai hegyekben sok helyen nincs ilyen porhanyó talaj, a csupasz szikla mered reánk, ez a *sziklatalaj*. A hegyoldalakról a laza talajt a víz lehordja és feltölti vele a völgyeket, síkságokat. Ezért a termelőtalaj többnyire a völgyekben van. Ha a talaj korhadt növényi anyagokkal (levél, gally stb.) keveredik, akkor *termőtalaj* lesz belőle. Ilyenek: az agyagos-, homokos-, mestertalaj, a televény (humus) és ezek változatai, keverékei.)

Minden mészkőfajtának, így a budai dolomitnak is az a tulajdonsága, hogy a víz könnyen oldja. Apró repedésein az esővíz a mélybe húzódik s ott idővel *barlangot* (Gellérthegy-, Mátyáshegy barlangja) váj magának. Az eltűnt víz a mészkőhegységekben a földalatt folyik tovább, de forrás ritkán buggyan ki rajtuk. A Budai-hegységben is csak egy forrás van: a svábhegyi *Disznófőcsurgó*.

(A földre hulló eső és hó egyharmadát a Nap melege *párologtatja* el, egyharmada *lefolyik*, egyharmada a földre *szivárog*. A beszivárgott víz a *talajvíz*, mely a kútakat is táplálja. A talajvíz csak addig hatol a földre, amíg *vízátmeresztő* agyakra nem talál. A síkságon ezt ásással vagy fúrással érik el, a hegyekből mint *forrás* bugyog ki. A *hőforrások* nagy mélységből törnek fel. A forrásokból *ér*, ezek egyesüléséből *csermely*, majd ezekből *patak* lesz, a patakokból pedig *folyók*.)

A források hiánya okozza, hogy állandóvízű *patakot* a budai hegyekben nem találunk, csak *száraz árkok* futnak le róluk.

A budai síkságok talaja ellenben elraktározza az esővizet, *talajvizük* a Duna felé siet. A kútakat is ez a víz táplálja. A ke-

lenföldi híres *k eserűvizek* is *ásványos kút vizek*. Gyógyerejüket az egész világon ismerik (Hunyadi-, Rákóczi-k eserűvíz), mert évenként többmillió palackkal szállítanak belőlük külföldre. Az *Erzsébet-sósfürdő* vize is k eserűvíz.

Annál több *hőforrás* van a Duna jobbpartján. A folyó mentén sorakoznak: a Szent Imre-, Császár-, Lukács-, Király-, Rác-, Rudas- és Gellért-fürdők forrásai. Mind az Alföld szélén keletkeztek, azon a vonalon, ahol az Alföld lezökkent. Itt a föld kérge nagy mélységig megrepedt, s ezzel utat nyitott a mélységből feltörő forró vizeknek. A margitszigeti és városligeti híres fürdők vize nem természetes forrásvíz, hanem fűrt kútak (a városligeti 917 m), vagyis *ártézi források*.

Buda *természetes meleg forrásait* már a régi rómaiak és a törökök is használták; ma szép fürdők épültek fölélük, azért Budapestet *fürdővárosnak* is nevezik.

4. A *balpart*. Pest háztengere az Alföld északnyugati szögletén, alacsony síkságon (105 m) épült. A várost ÉK. és K. felé alacsony dombok szegélyezik, míg DK-re az Alföld lapálya terül el. A balpart legmagasabb része *Kőbánya* (149 m), nevét kitűnő épületkövétől (*mészkö*) kapta, melyet területén nagy mennyiségben bányásztak: annak maradványa az a sok kitűnő, száraz mészköpince. *Pest talaja* máshol *homokos-agyag*, mert az egész síkság a kanyargó Duna kavics-, homok- és iszaphordalékából épült. Ha a homokot növényzet nem köti meg, a szél fölkapja s elhordja, ez a *futóhomok*. Rákos mezején és Pest-szenterzsébeten sok futóhomok volt, de már megkötötték.

A balparton sok a *talajvíz*, de mivel sík terület, forrás nem fakad benne. Az itt ásott kútak vize ihatatlan, mert közel van a felszínhez, s így nem tiszták. Budapest ivóvizét ezért a *káposztásmegyeri* kútakból kapja, honnan vízvezető csöveken jut a fővárosba. Pest állandó, bővizű *patakja* a Rákos, amelyet néhol tóvá duzzasztottak.

5. *Időjárás*. Az időjárás lehet meleg, vagy hideg, szeles vagy szélcsöndes; száraz vagy nedves. Az időjárás tehát a hőmérséklet, szél és csapadék váltakozása. — A Nap világító és melegítő sugarai a Földet környező magas (300 km) *levegőrétegen* át jutnak a Földre. Fölmelegítik a Föld felszínét, s ez melegíti föl a *levegőt* alulról fölfelé. Ezért a magasban (hegyeken, repülőgépeken) fokozatosan hidegebb van. A levegő melegsége a *hőmérséklet*, amit hőmérővel mérünk és fokokban (C = Celsius) fejezünk ki.

A *levegő* hőmérséklete tehát a Föld felszínének felmelegedésétől függ. De a Földet nem melegítik mindenütt egyformán a napsugarak, mert egy részük ferdén, más részük merőlegesen esik a Földre. (Táblai rajz.) Azután hamarabb melegszik fel a szárazföld (de hamarabb ki is hűl), mint a tenger színe; más-ként melegszik fel a síkság és a hegyvidék.

(A szárazföld gyorsan felmelegszik és gyorsan kihűl; a tenger vize ellenben lassan és kevésbé melegszik fel, mint a szárazföld, de lassabban és nem annyira hűl le, mint a szárazföld. — Példa erre a nyári partfürdő: a homok igen hamar felmelegszik, a víz még hideg; naplemente után a ho-

mok hamar kihűl, a víz még meleg. — Ezért a levegő hőmérséklete a tenger fölött *állandó és egyenletes*, míg a szárazföldek fölött *változó és szélsőséges* (nyári forróság — téli nagy hidegek.)

Nyáron Pesten az utcákban megszorul a levegő, és fullasztóan meleg. A budai hegyek ellenben kellemesen hűvösek ilyenkor is. — A Svábhegy tetejének hőmérséklete kb. 2 fok Celsiuszal alacsonyabb, mint a pesti síkságé. Télen a hegyeken még hó van, amikor az utcákon már régen elolvadt. — A Gellérthegy déli oldala azonban akkor is kellemesen meleg, mert erősen süti a Nap. — A főváros évi *közepes hőmérséklete* 10.5° C, legmelegebb hónapja július (22° C), leghidegebb január (-3° C).

(Valamely nap közepes hőmérsékletét megkapjuk, ha a hőmérőről leolvasott reggeli (7 óra), déli (2 óra) és esti (9 óra) hőmérsékletet (fokokat) összeadjuk és elosztjuk a mérések számával, 3-mal. A havi- és évi közepes hőmérséklet megállapításánál a napi közepes hőmérsékleteket összeadjuk és elosztjuk a napok számával (30—31 vagy 365-tel.))

A levegő mozgása. Meleg nyári estéken a budai hegyekből üdítő szél fúj. Ennek oka az, hogy Pest forró levegője kitágul, ritkább s ezzel könnyebb lesz, fölemelkedik, helyébe a hegyek hűvösebb, nedvesebb levegője áramlik a síkságra. Így keletkezik a szél. A szél tehát a *levegő mozgása*. A Föld felszínén mindenütt a hidegebb vidékekről fúj a szél a melegebbek felé. A szél irányát azzal a világtájjal jelöljük, *ahonnan* fúj a szél. Ezt mutatja a *szélkakas*. A fővárosban leginkább *északnyugati* szél fúj; ez hozza az *esőt* is.

(*Csapadék.* Nyári záporok után látjuk, hogy a kisütő Nap hamar felszárítja az utcákat. Az eltűnt esővíz mint vízgőz, vagy pára lebeg a levegőben. Pára mindenütt keletkezik a folyók, tavak, de legtöbb a tengerek felett. Csak akkor látható, ha nagy magasságba (hidegebb levegőrétegbe), vagy hidegebb helyre jut, mert akkor lehül és *vízcepp* lesz belőle. Pl. a mosókonyha, a forró vízzel telt lábas gőze a hideg falra, fedőre csapódik.)

Ha a vízcepp alacsonyan lebeg, *köd*, ha a magasba száll, akkor *felhő*. Az erősebb lehűlés által mind több és több kis vízcepp keletkezik, ezek egyesülnek, s így megnagyobbodnak. Ekkor már oly nehezek (1 l víz kb 1 kg!), hogy nem lebegnek a levegőben, hanem mint: eső, hó, jégeső, dara stb. *csapódnak* le a földre. Ezért az eső, hó, jégeső, dara stb. *csapadékok*. Legtöbb a csapadék a hegyek között, mert a pára itt hűl le legjobban, és a tengerek fölött, mert ott képződik a legtöbb pára. — A csapadékot *esőmérővel* mérjük, és milliméterekben fejezzük ki.)

Budapest évi csapadéka 660 mm, ami azt jelenti, hogy évente ilyen magasan állna a víz a fővárosban, ha az le nem folyna, el nem párologna, be nem szivárogna a földbe. Ez nem sok, mert hazánk némely vidékén 1500 mm-nél ($1\frac{1}{2}$ m) is több csapadék hull.

A hőmérséklet, szél és csapadék változása az *időjárás*, Budapest időjárása nagyjából évről-évre megismétlődik; ez az időjárás tehát *jellemző* a fővárosra. Valamely vidék jellemző időjárását *éghajlat*-nak mondjuk. A főváros éghajlata *mérsékelt*, mert nyara nem tűrhetetlen forró, tele nem elviselhetetlenül hideg.

5. *A terület gazdasági kihasználása.* Budapest éghajlata

és talaja általában a *földművelésre* kedvező, mert a város területének mintegy kétharmada *termő terület*.

A budai hegyeken kiterjedt *lombos erdők* (bükk) vannak, a napsütéses hegyoldalakon kitűnő *gyümölcs* terem (a Gellért-hegyen őszibarack, cseresznye, mandula). Szőlőt a Szemlő- és Hármashatárhegyen termelnek. A főváros határában mindenütt *konyhakerteket* művelnek, ezek látják el zöldséggel a főváros lakosságát. Különösen a zuglói konyhakertek mintaszerűek.

A budai hegyek régi *kőbányái* közül ma csak a Kis-Sváb-hegyen, a Hárshegyen és Mátyáshegyen faragnak *épületkövet*. Az utcakövezésre használt *andesit* kockákat a Duna mentén levő kőfejtőkből (Visegrád) hozzák, *homokot* és *kavicsot* a Duna medréből kotornak.

6. *A főváros ipara*. Az ipar a különböző *nyersterményeket* (pl.: növényi: gabona, állati: tej stb., ásványi: agyag) dolgozza fel iparcikkékké. Az *iparcikk* az ember ételmezésére, ruházkodására vagy lakóhelyének berendezésére szolgál. Iparcikk nélkül ma már nem élhetünk. — Az ipar üzéséhez azonban két dolog kell: 1. *tüzelőanyag* (fa, szén, olaj), amellyel a gyárak gépeit fűtik; 2. *nyersanyag* (gabona, érc, fa, állati termék stb.), amit a gyárak feldolgoznak. Egyik legfontosabb nyersanyag a vas. Az ipar fejlődése akkor a legkedvezőbb, ha mindkettő (tüzelőanyag és nyersanyag) együtt van. A fővárosban fűtőanyag nincs, azt a közeli (dunántúli) bányákból hozzák, míg a nyersanyag jó részét az Alföldről szállítják ide, csak kis részét adja a főváros (bőr, faggyú stb.)

Budapestnek azonban kitűnő víziútja (Duna) és nagyon jó vasúthálózata van (mint a pókháló, az egész ország vasútvonala ide fut össze), így a fűtőanyagot és a nyersterményt is nem kell messziről és sokáig hozni. Ezért lett Budapest *iparváros*, ahol a lakosság *egyharmada* él iparból.

A jobbparton és Kőbányán található jó agyagból *téglát* gyártanak, a budai márgából pedig *cementet* gyártanak.

Az Alföld gabonáját jórészt a pesti gőzmalmok dolgozzák föl. Malomiparunk első Európában.

A mezőgazdasági gépgyárak, a hajó-, szesz-, gép-, olaj-, szövő- és selyemgyárak stb. a város külső részeiben vannak. (Miért?) A bőr- és gyertyagyárak főleg a vágóhíd közelében sorakoznak. (Miért?) Sört és pezsgőt Kőbányán és Budafokon gyártanak, ahol a száraz mészköpincék azok kezelésére igen alkalmasak. *Kézmű- és kisipart* az egész városban folytatnak.

Nagyipari vállalata eléri az 1500-at. A gyárak (5 sör-, 14 szeszfőző, 12 gőzmalom, 4 dohánygyár, több gépgyár stb.) együtt igen sok iparcikket termelnek, amit a főváros lakossága nem használ el. Ezért Budapest hazánk első *gyárvárosa*.

7. *Kereskedelme*. A főváros lakossága ételmezése és ipara számára igen sok nyersterményt és iparcikket hozat hazánkból és külföldről is (behozatal.) Viszont sok iparcikket és nyersterményt ad el külföldre (kivitel.) A főváros így *hazánk kereskedelmének középpontja*, innen irányítják az egész ország keres-

kedelmét (tőzsde), ezért Budapest *hazánk első kereskedő városa*, — a lakosság egyötöde kereskedelemről él.

8. *Közlekedése*. A főváros kereskedelmét kitűnő közlekedése támogatja (összefutó vasúthálózat). A külföld nagy városaival egyenes vasúti összeköttetése van. Hatalmas személy- és áruforgalmát 11 pályaudvar látja el. Legnagyobb a személyforgalom a Keleti-pályaudvaron, míg a legtöbb áru a dunaparti teherpályaudvaron megy át. Itt van hazánk legnagyobb *átrakóhelye*. A nagy gabonaszállítóhajók, melyek az Alföld búzáját hozzák, itt rakják át óriási emelőgépekkel (darukkal) a vasúti kocsikba, melyek azután a gabonát őrlésre a gőzmalmokba viszik. A zöldséggel, gyümölccsel és más élelmiszerral megrakott hajók és vasúti kocsik a Központi Vásárcsarnoknál rakják ki áruikat. Itt halmozódik fel az a rengeteg élelmiszer, amelyre a főváros lakóinak szüksége van.

A *helyi személyforgalom* nagyrészt a villamosok szolgálja. Ezek a város közepéből sugárszerűen futnak szét, némelyek a város határáig, mások a szomszédos községekbe vezetnek. A főváros egyik nagy utcáján (Andrássy-út) a föld alatt is jár villamos. — A sugárutakat félköralakban a körutak villamosai keresztezik. A főváros utcáin ezen kívül sok autóbusz és személy-, valamint teherautó látja el a forgalmat.

III. *Befejezés*. a) *Részletösszefoglalások* a táblára írt (nyomtatásban dűlt betűk) vezérszavak alapján.

b) *Összefoglalás*.

c) *Házi feladat*. (Gyűjtsenek jó képeket a fővárosról — lakóhelyről.)

AMERRE A TISZA FOLYIK...

Vágyik oda az én szívem,
Amerre a Tisza folyik.
Elszáll oda ezerszer is
Napfeljöttől napnyugtáig,
Amerre a Tisza folyik.

A folyó is, a vidék is
Itt van, itt él a szívemben.
Hát még, aki édes örök
Szeretettel vár ott engem,
Amerre a Tisza folyik!

Aldja meg az Isten őket!
Az én lelkem jó anyámat,
Meg ő érte, ahol csak jár,
Azt a földet, azt a tájat:
Amerre a Tisza folyik.

(Szabolcska Mihály.)

NEM MEGYEK ÉN IDEGENBE.

Nem megyek én idegenbe,
Mint a fecske, mint a gólya,
Szebb nekem a napraforgós,
Déliabos magyar róna.

Tisza mellett, Duna mellett,
Ez itt az én szülőföldem!
Árvalányhaj szép virágát
Bokrétába itt kötöztem.

Könnyáztatta temetőben
Szomorúfűz csüggő ága
Itt hajlik rá bánatosan
Szeretteim sírhalmára.

(Pósa Lajos.)

NÉPDALOK A SZÜLŐFÖLDRŐL.

Mi fehérlik ott a síkon távolba?
Hej, talán az édesapám hajléka,
Messze jártam, másutt is volt jó dolgom,
Hej! de szívem csak azt mondja: jobb otthon.

Késő ősszel száll a fecske messzire,
De tavasszal visszatér a fészkre;
Bár sokat jár hegyen, völgyön és síkon,
Hej, de mégis azt csevegi: jobb otthon.

*

Elviszik a nyalka huszárt táborba,
Sok országot, világot lát jártába',
Nyer jó nevet, dicsőséget, mindenhol,
Hej! de szíve csak azt súgja: jobb otthon!

*

Elindulok a falumból Gyöngyös város felé,
Félutamból visszánézek szülőfalum felé,
Látom a nagy hegyeket,
Hogy siratnak engemet:
Arccal vagyok leborulva,
Falum fel, fordulva.

*

Felmegyek én egy nagy hegyre,
Onnan nézek falum felé,
Annak is a tetejére
Édesanyám háza felé!

*

Nagy-Abonyban csak két torony látszik,
De Majlandban harminckettő látszik.
Inkább nézném az abonyi kettőt,
Mint Majlandban ezt a harminckettőt!

1946. szeptember 4. hete.

Általános iskola V. osztály.

A tanítás anyaga: Móricz Zs.: A nehéz négykrajcáros.

I. Előkészítés. 1. Számonkérés.

a) A bolondos legény. Mese.

b) Házi feladat. (Tréfás történet.)

2. Ráhangelés. Móricz Zsigmond új irodalmunk egyik jeles elbeszélője. Minden írásával a szegény nép javát akarta szolgálni. Nemcsak a testi, hanem a lelki javát is. A szegénységben is lehet valaki becsületes.

3. Célkitűzés. A becsület, a tiszta lelkiismeret adja az igazi megnyugvást az életben.

II. Tárgyalás. 1. Az olvasmány bemutatása.

A NEHÉZ NÉGYKRAJCÁROS.

Balázs bácsi arany óraláncán egy régi négykrajcáros fityegett.

Vajjon kiért viseli ezt a régi pénzdarabot a gazdag Balázs bácsi? Hiszen ő gyémántot is akaszthatna a láncára. Sokszor töprengtünk rajta gyerekésszel.

Egy szép nyári estén letelepedtünk a lugasban Balázs bácsi köré. Balázs bácsi ekkor mesélni kezdett.

— Hej, gyerekek, a ti Balázs bátyátok édesapjának nem volt ám aranylánca! A zsebében nem sok négykrajcáros csörgött. Pedig szüksége lett volna rá, mert mindennap tíz gyerek kért enni az asztalnál.

Szegény asztalosmester volt az én édesapám. Sokat dolgozott, mégis keveset keresett. Mi, gyerekek, mezítláb szalagáltunk nyaranta a jó meleg porban. Pirosak és erősek voltunk. De holmi nyalánkságra sose kaptunk egy krajcárt sem.

Én bizony, mi tűrés-tagadás, nem voltam meglegedve a sorssal. Szerettem volna legalább egyszer egy krajcárra szert tenni, hogy azt vehessem rajta, amit akarok. Gondoltam magamban: rögtön vennék pirosnyelű bicskát, tarka falovat, bőrlabdát és egy marék cukrot. Ezekre vágytam abban az időben. Azt hittem, hogyha egy krajcárt lenék, mind megvehetném rajta.

De nem kedvezett a szerencse. A mi kis falunkban, úgy látszik, senkinek sem volt elveszteni való krajcárja. Legalább én sohasem találtam egyet sem.

De egyszer nagy dolog történt. Édesapám egy zsebkendő pénzt hozott haza. Valami nagy fizetést kapott meg és csupa négykrajcárokban. Kiöntötte az asztalra. A testvéreim nem voltak otthon. Ezért most az egyszer megengedte, hogy pénzzel játsszam. Széjjelraktam a négykrajcárosokat egymás mellé. Beborítottam velük az asztalt. Azután hosszú sorban állítottam fel őket egymással szemben, mintha katonák lettek volna. Csillagot, falut és tornyot építettem belőlük.

Végre rám szólt édesapám, hogy söpörjem a pénzt egy zacskóba. Bele is söpörtem. De az utolsó darab a markomban maradt. Onnan a zsebembe csúszott. Azt gondoltam, hogyha

ezt az egyet is beleteszem a zacskóba, azzal már ez a nagy rakás pénz nem lesz nagyobb. Én meg milyen gazdag lehetnék evvel az egy darab négykrajcárossal! Azzal a zacskót bekötöttem. Átadtam édesapámnak és kisurrantam az ajtón.

Egyenesen a boltba vágtattam. Az úton mindvégig rajta tartottam a kezemet a zsebemen és egyre tapogattam.

Minden gondolkozás nélkül toppantam be a boltba. Ott igen sokan voltak. Én félreálltam. Gondoltam: amíg várakoznom kell, kiválasztom, hogy mit vegyek.

A boltosné egy összetöpörödött vén anyóka volt. Az volt a szokása, hogy szomorú éneklő hangon mondogatta mindig, hogy kinek mit ad.

Patakné sót kért hét krajcárért.

— Hét krajcárért sót... hét krajcárért sót... hét krajcárért sóóót... mondogatta a boltosné.

Amikor azután nagysokára kiadta a kezéből, Lábas Pista került sorra. Ő két krajcárért pipaszárat vett az apjának. A boltosné rákezdte:

— Két krajcárért pipaszárat... két krajcárért pipaszárat... két krajcárért pipaszárat...

Ezalatt csodálatos dolog történt velem. A négykrajcáros eleinte csak meghúzta magát a markomban. De ekkor csak kezdett nagyon nehéz lenni. Ez gondolkodóba ejtett, s minél tovább gondolkoztam, annál nehezebb lett a négykrajcáros. Az arcom égett. A négykrajcáros meg egyre nehezebb lett. Már fáj a kezem, a karom, a vállam, a hátam, a fejem. De legjobban fáj a szívem!

Már éppen rám került volna a sor. Még csak egy leány volt előttem. Ám ekkor úgy megijedtem, hogy — usgyé! — kiszaladtam a boltból s meg sem álltam hazáig.

Berontottam a szobába. Odarohantam édesapámhoz és sírva tettem tenyerébe a négykrajcárost.

Nem tudtam szólni egy szót sem. De ő kitalált mindent.

— Miért hoztad vissza? — kérdezte komolyan.

— Mert nagyon nehéz... — zokogtam.

Ekkor aztán így szólt hozzám édesapám:

— Ez a négykrajcáros a tied lesz! Őrizd meg és emlékezzél vissza mindig a mai napra! Jusson eszedbe mindenkor, hogy milyen nehéz az *ilyen* négykrajcáros!

— Hát fiaim, — végezte beszédét Balázs bácsi — így jutott hozzám a négykrajcáros, hogy örökre nyomja a lelkemet! Megmutatta a becsületes, szorgalmas élet ösvényét, amelyen egész életemben jártam.

(Móricz Zsigmond.)

2. Másodszori olvastatás és tartalmi megbeszélés részegységek szerint:

a) Balázs bácsi régi négykrajcárosa.

b) Balázs bácsi meséje a „nehéz” négykrajcárosról.

c) A becsületes, szorgalmas élet útja = a becsület.

3. Az olvasmány gondolatmenete.

4. Alapgondolata.

5. Műfaja. Különbség a mese és elbeszélés között.
 III. Összefoglalás. 1. A tartalom elmondása.
 2. Házi feladat. Hasonló eset a tanulók életéből. Pl.: Amit egy tollszár mesélt stb.

1946. szeptember 4. hete. *Általános iskola VI. osztály.*

A tanítás anyaga: Móra I.: Kenyérszegéskor.

I. Előkészítés. 1. Számonkérés.

- a) Valamely, már tanult költeményt mondatunk el, lehetőleg olyat, ami a tárgyalandó költemény hangulatához illik.
 b) Áttérünk a legutóbbi megbeszélt olvasmány vagy költemény tartalmának, gondolatainak, szépségeinek megbeszélésére.
 c) Házi feladat számonkérése.

2. *Áthajlás.* Nehéz ma a magyar élet. Vesztett háború után vagyunk. De van valami, ami megnyugtat, ami reményt ad a jobb jövőre: a *dolgos, munkás élet.*

b) *Célkitűzés.*

II. *Tárgyalás.* 1. A költemény írójának. Móra Istvánnak jellemzése. (Tanító.)

2. A költemény bemutatása.

KENYÉRSZEGÉSKOR.

Kinyiták a virágok kelyhüket,	Ne bánd, cselédem, aggó, örködő, —
I ahegybe' már a fürge nyári nap,	Tudod, szegény tanítónép vagyunk,
Sürgő családom régen talpra kelt,	Hogy friss kenyér párolg az asztalon
Együtt ülünk akácainak alatt.	Azért is mennyi hálát adhatunk!
Előttünk tiszta, sávos abroszon	Hány van szegényebb, hány van éhezőbb
Szegetten a hajnalba' sült kenyér.	És hány visel sötétebb gondokat, —
Kisebb fiunk imáját zengi még:	De rózsaszálam, mondd meg, édesem
És addig a másik kettő se kér.	Lehet-e nálam egy is boldogabb?

Rózsás pilise lesz majd a mienk,	S ez a kenyér, e barna, e kicsiny,
Piros karéjra vár a két nagyobb;	Ez a világon a legiobb nekem:
Tudom, picim, minőt szeretsz te is:	Lisztjében nincsen szitkozó panasz,
Alsó hajast szelek neked nagyot!	Mások könnyét ízén nem érzem.
... Nem kérdi senki: lesz-e még egyéb?	S munkám, mit annyi oktan lenéz,
Flégedett, a lelkem, mindenik:	Kedves nekem, hisz olyan isteni:
Csak arcodon látok könnyed borút:	A nyers anyagból, melyet Isten ád,
Hogy mást is mért nem adhatál nekik ..	Segítek én embert teremteni!

Mit ér a dúsnak pergő élete,
 Ha nem fakad virág s gyümölcs nyomán?
 Mit ér a fény, a bőség tengere,
 Ha nem segít a lelkek nyomorán?
 ... Az illatos kenyér' kezembe' van,
 Az égre száll derült tekintetem:
 Hogy *dolgos éltet adtál részemül,*
Imádlak, áldlak, édes Istenem!

(Móra István.)

3. A tanulókban keltett élmény elmondatása, megbeszélése.
4. Gondolategységenkénti olvastatás.
 - a) Étkezésnél ül a család.
 - b) A friss kenyér elosztása. Elégedettség. Az anya borús arca.
 - c) Szegény tanítónép vagyunk... Lehet-e nálam egy is boldogabb?
 - d) A nyers anyagból segíték én embert teremteni.
 - e) *Mit ér a fény, a bőség tengere,
Ha nem segít a lelkek nyomorán!*
5. A költeményt újból végigolvassuk.
7. Alapgondolata.

- III. *Befejezés.* 1. A költemény tartalmának összefüggő elmondatása. Könyv nélkül szakaszonként.
2. Házi feladat. Mindennapi kenyerünk.

1946. szeptember 3. hete. *Általános iskola. VI. osztály.*

A tanítás tárgya: A történelem hajnalán.

(Olvasmánytárgyalás.)

Felhasználható képek: A barlangi ember mammut-vadászata. (V. B. Vasnetnov orosz festő képe.)

Az ősember barlangja. — Cölöpépítmény. — Kőeszközök és használati tárgyak. — Pattintott és csiszolt kőemlékek a múzeumokban. — A mammut, barlangi medve, őslények képei. — Az ősember házatája. Fernand Cormon festménye.

I. *Előkészítés.* 1. *Hangulatkeltés.* A családunk története.

2. *Áthajlás.* Az emberiség története.

3. *Célkitűzés.* Nézzük, mit látott egy Afrika-utazó-társaság?

II. *Tárgyalás.* 1. Az olvasmány bemutatása.

A történelem hajnalán.

1. EMBEREK...

Szép reggel volt. A nap gyönyörűen ragyogott. Nemsokára erdőbe jutottunk. Körülöttünk madarak röpködtek. Egyszer nagy ropogásra lettünk figyelmesek, amely felénk közeledett. Megállottunk, egy szikla tetején rejtőztünk el, amely magasan állott a rengeteg erdőségben. A ropogás erősödött, majd sajátságos harsogás ütötte meg a fületem. Felfigyeltem. — Te, Bálint! — súgtam kísérőmnnek —, ezek elefántok! Egyszerre óriási elefánt jelent meg a szikla tisztásán. Hatalmas lába alatt recsegve törtek össze a gallyak. Kígyóyszerűen hajló ormányával néha lombot tépett le és szájába tömte a leveleket. Az alattunk levő szikla barlangjából ijesztő morgást hallottunk és egy hatalmas homokszürke árnyék suhant elő és lelapulva közeledett az elefánthoz, amely figyelmes lett a neszre és apró szemével hunyorogva sandított a nagy jelenségre. Elállott a

lélekzetem erre a látványra. Az elefánt megjelenésén is elcsodálkoztam, annál jobban meglepett a másik bestia. El voltam készülve arra, hogy az oroszlán ráugrik az elefántra és borzalmas küzdelemnek leszünk szemtanúi. Az elefánt idejében észrevette ellenfelét és magasra tartott ormányával olyan trombitálásba kezdett, hogy csak úgy harsogott tőle az egész erdő. Erre a rémületes hangra válasz érkezett, majd dübörögni kezdett a föld és egy második elefánt tört elő a sűrűből, hogy pártját a veszedelemtől megvédelmezze. Erre az oroszlán alattomosan lesunyította fejét és úgy eltűnt az erdőben, mintha soha ott sem lett volna. A két elefánt még nyugtalanul tipródott egy darabig a tisztáson, majd amikor meggyőződött arról, hogy az ellenség megfutamodott, békésen legelészve elballagott.

Megérintettem Bálint karját, aki ónszínűre vált arccal meresztette szemét az eltűnő elefántok után. A homlokáról izzadság patakzott és alig tudott magához térni rémületében.

— Továbbmehetünk. Elmúlt a veszedelem! — bízattam legényemet.

— Mi ugyan jó helyre kerültünk! — sóhajtott fel Bálint keservesen. — Amiótt a bokrok mögött is zörög valami bestia!

— Bizony óvatosan kell haladnunk, mert el kell készülnünk még nagyobb meglepetésekre is.

Az elefántcsapáson haladtunk tovább, mert azt gondoltuk, hogy a két állat hajnalban a közeli tónál járt, hogy vizet igyék. A nyomai hát csak a tó felé vezethetnek. Jó két órát gyalogoltunk, mire az erdőből kiértünk. Hatalmas fennsíkon fekvő zöldelő ligetbe értünk. A liget fái mind pompás gyümölcsfák és cserjék voltak. Mintha gondozták volna ezeket a fákat. A ligeten túl balra leláttunk a hatalmas tó tükrére. Mintha balra valami lejáró útféle vezetett volna a tó felé. Jobbra hatalmas sziklapárákány meredt elénk. A sziklafal előtt tűz égett, amelynek füstje kékesen, egyenesen szállott fölfelé. Egy bokorban elrejtőzve figyeltünk a tűz felé. A tóhoz vezető úton egy alak tűnt fel a messzeségben. Magas alaknak tűnt fel, aki mintha elejtett vadat cipelt volna a hátán. A kezében dárda és nyíl. A férfialak csak övet viselt, amely állati bőrből készíthetett. A járása könnyed és rugalmas, és erő látszott benne.

Hasoncsúsza közeledtünk a tűz felé. Arra tartott a vadász is. Amikor a tüzet megközelítettük, egy hatalmas majomkenyérfa gyökerei mögött elrejtőzve oly csodálatos jelenet tárult elénk, amelyet soha életemben el nem feledhetek.

A tűz hatalmas barlang szája előtt égett. Körülötte emberek sürgölődtek. Középtermetű alakok, akik széles derékkötőn kívül semmi más ruhát nem viseltek. Ez a kötő vadállati bőrből, vagy durva vászonnemű anyagból készült. Némelyek nyakán kagylóból vagy állati fogakból összeállított nyaklánc díszlett. A hajuk hosszú. Néhányan fésűvel tartották rendben, sokan befonták. A férfiak szakállt és bajuszt viseltek. Az arcuk talán a négerét közelítette volna meg legjobban, ha a száj duzzadt lett volna, de a hajuk nem volt göndör, hanem lágyabb s

nem is volt mindegyiké fekete. A színük inkább olajosbarna. A szemük mély üregben ült és szemöldökcsonkjuk igen erősen kidudorodott. A kezük hosszú és valahogy olyan különösen lógott, mintha nem tudnának vele mit csinálni. Esetlenül használták nagyon. A lábuk erős, inas.

A vadász elért a barlang bejárata elé. Gyerekek futottak eléje. Egy jól megtermett fiú leakasztotta a válláról az antilópot és maga vitte a barlang elé. A többi belecsimpaszkodott a vadászbá. Elszedték a dárdáját, nyilát, nyilvesszőit. A legkisebb gyerek az apja karjába kéredzkedett, megrántotta a szakállát. Az apa boldogan veregette meg a kis pocok hátát és valami gyümölcsöt adott neki, amelybe az rögtön beleharapott. Egy asszony emelkedett föl a tűz mellől, az érkező elé sietett, jobbkarját a férfi vállára fektette, így vezette a tűzhöz. A vadász ránevetett a tűz körül ülőkre, akik visszanevettek rá és folytatták foglalatosságukat. Egy öregebb férfi az antilópot egy ágasra függesztette és azonnal felbontotta. Ebben a munkájában a fiatal siheder volt segítségére. Szemmelláthatólag azért, hogy a vad felbontásának és megnyúzásaának módját megtanulja. Egy asszony lapos kövön egy más kő segítségével gabonaszemeket tört (őrölt). Lándzsanyélre kőhegyet erősített szíjjakkal egy másik férfi. Némelyek a tüzet élesztgették, száraz gallyakat raktak rá. A tűzben kövek állottak, ezeken hosszúalakú edények, hogy a szabad tűz végignyálhassa a cserépfazekak oldalát, jobban melegítsen. Vidám tere-fere hangja vegyült el a tűz élénk pattogásával.

— Ebédhez készülődnek — suttozta Bálint.

— Próbálkozzunk meg érintkezésbe lépni velük. Úgysem maradhatunk előttük ismeretlenek, talán tudnak is rólunk. Mindenesetre barátságot kell kötnünk ezekkel az emberekkel, hiszen ettől talán az életünk függ.

Felemelkedtünk a kenyérfa gyökerei mögül és a tűz felé léptünk. Az asszony pillantott meg először, aki térden állva gabonát őrölt. Amikor feltűnt az alakom, rémületesen elsíktotta magát, felugrott térdelő helyzetéből, rikácsolva kiáltozott és ránk mutatott. A meglepett emberek ijedt arccal fordultak felénk, össze-vissza kiáltoztak. Én egy zöld ágat törtem le és azzal integettem feléjük, de nem értették meg, futásnak eredtek. Az asszonyok hátukra kapták kicsinyeiket, úgy szaladtak el velük az erdő sűrűjébe. A vadász felkapott egy földön heverő lándzsát, úgy látszott, mintha szembe akarna szállni velünk, majd amikor hívó kiáltásokat hallott az erdőből, ő is megszökött.

A barlanghoz mentünk. Ez volt az emberek lakóhelye. A falat telefestette valaki közülük emberi és állati alakokkal. A tágas barlang rekeszeiben ágból, hancsból, kölesszalmából, állati bőrökkel fedett fekvőhelyek voltak. Némelyik kövön meglátszott, hogy üldögelni szoktak rajta. A barlang tele volt mindenféle *köeszközökkel*. A szívós fából készült rugalmas eszközt és tárgyat láttunk, amelyeknek rendeltetését nem ismertük. *Edények* tömege állott egy helyen szépen rendbe rakva. Egymásután vettem kezembe egyik tárgyat a másik után. *Csontfésűt* találtam. *Tűrészt*,

kőfűrőt, tűzgerjesztő készséget. Hiszen csak a tűzre kellett néznem és a mellette rotyogó fazéksorra, hogy meggyőződjek arról, nem álmodtam, képzelődtem, hanem valóban egy olyan emberfajta telepén vagyunk, amely műveltség dolgában az ősemler színvonalán áll.

Tétova szemmel pillantottam a szerelőmre, aki abban mesterkedett, hogy egy fazék tartalmát kóstolgatta egy éppen olyan hosszúnyelű fakannállal, mint amilyennel nálunk a szakácsnő keveri otthon a rántást. Vajon tudja-e, hogy sok tízezer esztendővel előbb is éppen ilyen kanalat használtak az asszonyok a főzéshez? Bálint egy edényt mutatott, amelyben valami száraz porféle anyag volt.

— Tudja-e, uram, hogy mi ez? Hús... *Szárított és porrá tört hús.* Ebben a fazékban föl ilyen. Csak egy kis türelmet kérek és mindjárt készen lesz az ebéd.

— Bálint, nagy, igen nagy dolgot mondok neked. Az a hely, ahová jutottunk, *az ősemlerek völgye!*

2. AZ ŐSEMLER ÉLETE...

Az őslakók igen megriadhattak megjelenésünktől, mert egyáltalában nem mutatkoztak. Ez elkedvetlenített. Hol töltjük az éjtszakát? Sok időbe telnék, míg a régi, elhagyott barlanghoz visszatérünk. Itt volna ugyan hely, ahol szállást találhatnánk, de biztonságban érezhetjük-e magunkat azon a helyen, ahonnan a gazdákat elijesztettük?

Kedvetlenül ténferegtem a telepen és nézegettem a sok holmit, amely körülöttem szanaszét hevert. Egy zúgban *gyermekjátékokat* találtam. *Kis nyíl, pompás lándzsa, csontból csiszolt horgászó-készlet, nagy bőrlabda* és egy igazán művészi leg készült *játékelefánt*. Elcsodálkoztam azon, ahogy ez a játékkelefánt készült. Bőrből varrták és kóccal tömték ki. Lát szott rajta, hogy nagy szeretettel készült valamelyik kedvenc gyerek számára. A játékot letettem egy bokor tövébe és arról kezdtem beszélni Bálintnak, hogy vajjon honnan hordják az őslakók a vizet, amikor észrevettem, hogy a körülbelül félméter magas elefánt megmozdul. Ejnye! Káprázik tán a szemem? Jobban odanézek. Az elefánt áll mozdulatlanul és szomorúan lógatja az ormányát. De ahogy megint beszédbe ereszkedem és csak félszemmel sandítok az elefántra, hát újra úgy rémlik, mintha mozogna.

— Bálint! Figyelj csak félszemmel arra az elefántra. Nekem úgy tűnik fel, hogy történik vele valami.

A szerelőm odasandított.

— Az ám. A bokorból rángatja valaki. Forduljunk csak háttal, mintha nem törődnénk vele, majd én meglesem, ki az, aki mesterkedik.

Hátat fordítottunk a bokornak. Bálint kis tükröt vesz elő és azzal szemléli, mi történik a háta mögött a bokorban.

— Valaki hurkot vetett az elefánt ormányára és annál fogva ráncigálja a bokor felé. Most mindjárt a bokorba húzza. Most egy kis barna kar nyúl ki az elefánt feje felé, meg akarja ragadni.

Erre a bokor háta mögé futottam és egy kis meztelen tizesztendő fiút csíptem nyakon. Halálosan megrémült, amikor

oly hirtelen fogságba került. Amint eleresztettem, el akart futni, de újra elkaptam a karját és a barlang felé vezettem. A kis ősember haragosan, dacosan nézett rám, de szó nélkül leült, amikor helyet mutattam neki egy olajbokor tövében.

— Bálint! Hozd ide az elefántot és add oda neki.

Amikor a gyermek megkapta az elefántot, a keblére szoritotta és hízelegve szólongatta: — Mo-ko! Moko! — Aztán újra fölemelkedett és el akart menni az elefántjával.

— Ül le a helyedre! — kiáltottam rá magyarul.

A gyerek ijedten leült, amikor a különféle hang megütötte a fülét és félénken nézett az arcomra.

— Itt kell tartanunk a gyereket. Akkor nem érhet semmi baj. Milyen szerencse, hogy a játékért visszalopódzott és félőncsíphettük. Mulattasd valamivel!

Bálint előkapta a zsebkendőjét, nyulat csinált belőle és ugratta. — Erre szalad a nyulacska! — A nyúl ugrott, mint a parancsolat. A gyermek pedig odáig volt a meglepetéstől. Sikoltozott örömeiben, amikor a nyúl eltűnt, majd pedig újra előkerült.

Az erdőből éles hívóhang hallatszott.

— Lut! Li-ut!...

Erre a gyerek fölállott és harsány hangon felelt a hívásra.

— Mam! Mam!

Bálint mosolygott.

— Mondom, hogy magyar ez a gyerek. Azt kiáltja, hogy mamám!

Kisvártatva egy asszony jelent meg a barlang előtt. Ráismertem. A vadász felesége volt. Lassan, vigyázatosan közeledett és amikor látta, hogy nincs oka tartani tőlünk, a fiához rohant és fölkapta a karjára. Erre intettem, hogy a gyermeket bocsássa le a földre, nem engedtem, hogy elvigye. Az asszony zavarodottan nézett rám, nem tudta kitalálni szándékomat. Intettem neki, hogy maradjon ott a gyermeke mellett. Az asszony beszélgetésbe kezdett a gyerekekkel, majd karjával magára és az erdőre mutatva, megindult. Amikor látta, hogy nem akadályozom meg az elmenésben, még szólt valamit a fiának és elsietett.

— Meglátod, Bálint, ez az asszony az uráért megy.

Sejtelmem beigazolódom, mert az asszony hamarosan visszatért a magástermetű vadással. Bátran lépkedtek felénk és a gyermek biztató szavaira egy csöpp félelmet se mutattak. Zavarban voltam. Most azt kellene tudnom, hogyan üdvözlük egymást ezek az emberek és hogyan mutassam ki barátságos szándékaimat. Visszaemlékeztem arra, hogy amikor a vadász hazatért a zsákmányával, az asszony elébe ment és vállára tette a karját. Odaléptem hozzá, karomat vállára tettem és néhány-szor megszorongattam a kezemmel. A vadász tekintete megnyihült. Ő is megmarkolta a vállamat és megrázta. Rámosolyogtam és helyet mutattam neki a tűz mellett. Letelepedtek mind-

hárman a tűz mellé. Bálint igen helyes érzéssel néhány száraz gallyat hozott elő, azt az asszony elébe rakta és mutatta, hogy rakjon a tűzre. Az asszony megértette, sietve felszította a tüzet, rendbehozta a fazekakat és egyszerre hozzálátott a munkájához. Folytatta, ahol elhagyta. Én a vadással a tüztől távolabb ültem és vizsgálgattuk egymást. Az arcát, a szemét tanulmányoztam, néhány tárgyra rámutatva, kérdeztem a jelentését. A vadász csodálkozó szemmel nézegetett. Megérintette a ruhámat, amely egész testemet eltakarta. A kezébe vette a kezeimet és ujjait szinte percről-percre végigtapogatta és megszagolta. Bálint a kis Luttal barátkozott. Elővette a zsebkését és fából kutyát faragott neki. A kisgyerek szeme csillogott, amikor Bálint a kezébe adta a kis állatot. — Hu-hu! — utánózta a sakál üvöltését, mert bizonyos, hogy a kutyát sakálnak nézte. Az apa is megbámulta Bálint remekét. — Ai-ai! — csodálkozott és bicegette hozzá a fejét.

A tűz környéke lassan, szinte észrevétlenül benépesedett. Az őslakók egymásután visszaóvakodtak. Először csak a bokrok mögül leselkedtek, majd egyre közelebb és közelebb merészkedtek, majd nesztelenül a tűz mellé telepedtek. Egy ideig csendben nézegettek, majd megeredt a nyelvük és olyan fecsegést vittek végbe, hogy lármájuk egy verébseregnek is becsületére vált volna. A beszédük különösen hangzott. A magánhangzók uralkodtak benne. A hosszú és rövid magánhangzók mind előfordultak. A mássalhangzók igen tökéletesen hagyták el ajkukat. Az *r* kellemetlenül recsegett; a *g* inkább hörgésnek tünt fel, az *s*-et mindig *u*-val ejtették ki. *Hangutánzó szavak* lehettek ezek eredetileg mind. A legelső szó, amelyet megjegyeztem, a *luh* volt. Mi is lehetne más ez, mint a *tűz*. A *suh-rhi* csak szelet jelenthetett. Ha valamelyiknek nem jutott eszébe valami szó, egy pillanatig hallgatott, majd valami jellemző *taglejtés* kíséretében valami hangot utánzott. A hallgatóság nevetett ilyenkor, ismételték az új szót, talán meg is jegyezték és azontúl használták is.

Amikor a nap leáldozóban volt, a vadász megmutatta iekvőhelyünket és az egész család a barlangba vonult vissza. A legöregebb közülük mézzel kevert vizet loccsantott a barlang legmélyén álló *bálvány* elé a földre. Az őslakók meghajolva néhány szót rebegtek, azután pihenni tértek. Mi különálló fülkékben kaptunk szállást. Megbeszéltük, hogy az éjtszákát négy részre osztva, felváltva őrködünk. Először Bálint virasztott. Éjfél tájban ébresztett fel. Óvatosan hagytam el fekvőhelyemet és a barlang elé lopództam. A tűz mellett négy emberi alakot pillantottam meg. Kettő a földön feküdt állati bőrökbe burkolva. A virasztók közül az egyik állandóan a tüzet táplálta. A másik körüljárta. Néha követ ragadott föl és a bozótba dobta. Olykor égő ágat vett ki a tűzből, azzal világított körül. Bizonyosan a *vadállatoktól óvják a pihenő családot*. Messziről sakál kacagása hangzott. Elnyújtott hörgő ordítás verte fel az

erdő csendjét. Az alvó örök felriadtak a borzalmas hangra és csak akkor pihentek le újra, amikor az erdő elcsendesedett. A barlangi oroszlán ordított, amint prédára leselkedve bolyongott az erdőn.

3. AZ ÖSEMBER FEGYVERE...

Burton mérnök nagy meglepetéssel szolgált, amikor egy este megjegyezte, hogy ő ért az őskori tudományokhoz. Azonnal be is bizonyította, hogy alaposan ismeri ezt a tudományt. Rendre előszedte köveinket és azonnal osztályozni kezdte. Minden köről megmondta, hogy milyen korszakba illik.

Igen sok köre azt mondta, hogy *eolit*. Ezek közül némelyiket csak elnézett egy darabig, azután kihajította a raktársátorból.

Taylor megbántva nézett rá, amikor egy formás követ dobott megvetőleg félre.

— Ejnye. Miért selejtezi ki azt a szép kővésőt?

— Mert legjobb esetben csak *eolit*. Ennek a meghatározása pedig igen kétes.

— Ezen sokat vitatkoztak már a tudósok. Az egyik tábor azt vitatta, hogy ezek a kövek csupán a természet játéka. Éppen olyanok, mint a pénz, vagy nyílhegyalakú kövek, amelyeket a víz alakított, a másik tábor azt állította, hogy az eolitok voltak az ember legelső eszközei. A hajnal (eos) lithos (kő). Az ember legrégebb korszakát nevezték el rendkívül találó szóval „*hajnalkor*”-nak. A hajnalkor embere! Tény az, hogy az ember legősből korában használta a követ. Úgy, ahogy azt a természetben találta. Először talán hajította ellenségére. Vadállatra, vagy talán embertársára is, ki tudja? Később magvakat tört fel vele, hogy a fogait kímélje, vagy felfeszítette vele a kagyló héját. Úgy használta fel, ahogy a természettől kapta.

Nem folytathatták a vitát, mert kipillantva a sátor nyílásán, Mahmudot, a néger szakácsot pillantottam meg, amint különös szerszámmal élelmiszeresládát vert széjjel. Szétnyitottam a sátor nyílását.

— Pillantsanak ki az urak. Egy ősembert mutatok be, aki kezdetleges szerszámával javában munkálkodik.

Barnatestű, izmos, hajlékony alak mozgott sötéten a sátor nyílásában. Kezében hajlott *fabunkót* forgatott, amely keményen koppant, valahányszor a ládára vágott vele. A görbevégű bunkó csapása alatt darabokra törték a láda deszkái. Taylor izgatottan kiáltott rá az emberre.

— Miféle szerszámmal zúzod össze a ládát?

Mahmud meglepetve hagyta abba a munkát, a sátorba lépett és megmutatta a különös eszközt.

— Ime, egy hajnalkori *szakóca*. Mahmud szíjjak segítségével egy bunkóra erősítette azt az eolitot, amelyet a sátorból kidobtam és oly természetesen használja, mintha világegyetében ilyen eszközzel dolgozott volna. Valószínű, hogy a falujában az olyan szegény ember, akinek nem telik arra, hogy acélfej-szét vásároljon, ilyen kezdetleges szerszámmal dolgozik. Ha minden munkát nem is tud elvégezni vele, de mindenesetre, sokfelére használhatja. És hogy nagyszerű fegyver, azt mindenki láthatja. Nincs az az állati, vagy emberi koponya, amelyet be nem szakítana.

— Azzal kezdődött volna tehát az emberi művelődés, hogy az ősember bunkót ragadott?

— Úgy van. *Ezzel hosszabbította meg a karját.* A hosszabb fizikai kar olyan, mint a gép. Ha üt, nem fáj a bunkónak az ütés, mint az emberi ökölnek. Az eltörött bunkóért nem kár, mert pótolni lehet. Az az ősember volt aztán az igazi lángelme, aki rájött arra, hogy egy hegyes, vagy vésőalakú követ rá lehet szíjjal, vagy húrral erősíteni a bunkó görbületére és ezzel hallatlanul nagy erőt lehet kifejteni.

— Szóval akkor kezdődött az ember számára a föld meghódítása, amikor az első szakóca lecsapott az ellenségre? A fegyver? A gyilkolás? Aki bírja — marja?

— Talán... Vagy talán inkább akkor, amikor az első ember eolitos bunkójával *lát döntött ki, hajlékot épített és szerszámokat teremtett magának.*

4. AZ ÖSTÖRTÉNET KORSZAKAIRÓL.

Másnap már az egész társaság ismét Burton köré sereglett, amikor köleleteinket osztályozta.

— Beszéljen, Burton ezekről a kódarabokról is — kérték.

A mérnök mosolygott.

— Az eolitokról már beszélgettünk. Ezeknek sem az eredetéről, sem a koráról nem tudunk bizonyosat mondani. De már egész határozottsággal az ősember kezénymát viselik ezek a kőszerszámok és eszközök, amelyek a *pattintott kővek korszakából* (paleolit kor) származnak. Ezeken a kőszerszámokon már világosan látszik, hogy az ember *pattintgatással* igyekezett használatosságukat növelni. Ha pengét akart készíteni, akkor egy lapos kő mindkét oldaláról egy másik kővel kicsiny, szilánkokat hasogatott, vert le úgy, amint azt a penge alakja megkívánta. Így készültek a nyíl- és dárdahegyek, a kalapács- és szakócaformák.

A kőből pattintott ék *véső*. Ha nyéllel látják el, akkor *fejsze*. A finom, lapos, hosszas ék szolgáltatja a *pengét*, a *kést*, később a *kardot* (Európában a Somme völgyében találtak e korból való eszközökre.)

A csiszolt kőkor embere a *jégkorszakban* élt. *Ekkor a jég messzire lehúzódtól Európa közepéig*, a megváltozott éghajlat kegyetlensége barlangba szorította ősapáinkat. A létért való küzdelem megtanította arra, hogy kezdetleges eszközeit egyre tökéletesítse. *Rájött a kő csiszolására*. Ez már nagy lépést jelentett a fejlődésben. A szakócák, vésők, pengék élesek lettek, a nyíl- és lándzsahegy gondosan kicsiszolva oly hegyes, hogy átverte a vad bőrt, a *kalapács és a balta íokába lyukat tudott akkor már csiszolni az ember, a nyél tökéletes és könnyű megerősítésére*.

Nagy haladás volt az is, amikor az ember új anyagot alkalmazott, a hajlékony, rugalmas, kitűnően megmunkálható *csontot*. Ebből *kések, nyíl-, dárdahegyek* készültek. Megjelent a *tű* is. Megszülettek az első *szűcsmes-terek*, akik állati bőrből *tempás ruhákat készítettek*, védelmül a hideg ellen. A *csontot díszítették*. Képeket rajzoltak a csonteszközökbe. Sőt szobrocskákat faragtak belőlük.

Legérdekesebb a kőkorszak végén virágzó magdaléni időszak, amelyet már bátran műveltségnek lehet nevezni. A magdalén kor fiaí művészek voltak. *Barlangjaikat telefestették emberi, meg állati alakokkal*. Egész vadászjelenetet ábrázoltak, meglepő megfigyelésről téve tanúságot...

— Bizonyos, hogy *Európa és Afrika a jégkorszakban egyetlen szárazföldi alakulás volt*. A jég azonban nem jutott le ide. Más lehetett itt az éghajlat, mint Európában. Ezt bizonyítják a barlangfestmények. Itt például nem találunk *mammut-ábrázolást*. Nem látjuk a *taránszarvast* sem, amelyről az európai barlanglakók olyan nagyszerű rajzokat és szobrokat készí-

tettek. Vízszint az európai sziklarajzolatokon hiányzik az elefánt, az antilop. Közösen fordul elő az *őstulok*, az *ősoroszlán* képe. Sok-sok felderítetlen, ismeretlen kérdés van még az őstörténetben.

Taylor elmélázott...

— Itt tehát *ősemberek* éltek. Sok-sok ezer esztendővel ezelőtt már emberi műveltség virult ezen a tájékon. És most? Ez a világ teljesen elmúlt. Eltemette a sivatag homokja.

A szél suhogott a sátraink között, zörgette a pálmafák lombját. Finom homokot hozott magával, ugyanolyat, mint amilyenel mélyen betemetett mindent, amit az ember sok ezer esztendővel ezelőtt itt alkotott.

2. A tanulók élményeinek megbeszélése.

3. Részegységenkénti olvasatás:

1. Emberek... — 2. Az ősember élete... — 3. Az ősember fegyvere... — 4. Az őstörténet korszakaiból.

4. Ujból elolvasatás, tartalmának elmondatása.

III. Összefoglalás. Táblai (füzet) vázlat. Részegységenként.

(Olvasmányunk *Fábián Gyula: Az ősember völgye* c. művéből való.)

Szülői értekezéslet.

A szociális nevelésről.

A fejlődés törvényének alá van vetve minden: élőlény, intézmény egyaránt. Az élet él, fejlődik, ehhez a fejlődéshez kell alakulnia az életre nevelő iskolának is.

Sohasem volt az emberiségben nagyobb szomi az egymást megértésre, segítésre, mint napjainkban. A szociális kérdés foglalkoztatja az államot éppen úgy, mint az egész demokratikus világot. Nem új a gondolat, a nevelésben sem az, ha most mégis erről beszélünk a m. t. szülőknek, csak azért tesszük, mert gyermekük, aki iskolánkba jár, egyszer szintén tagja lesz a nagy közösségnek, ott pedig szociális érzés nélkül élni már egyáltalán nem lehet. Ezért kell a szociális érzést belenevelnünk minden tanuló lelkébe.

De még itt, a mi kis közösségünkben sem lehet meg senki, sem az önök gyermeke, sem mi, az ő nevelői, szociális érzés, szociális gondolkodás nélkül. Ime, ez teszi szükségessé, hogy foglalkozzunk e kérdéssel.

Mi teszi szükségessé, hogy mindennapi életünknek is központi kérdése lett a szociális érzés, gondolkodás?

Szociális kérdés kisebb-nagyobb mértékben mindig volt, de mint külön probléma csak a múlt század elejétől fogva foglalkoztatja az emberiséget. Ekkor éreztette hatását ugyanis az *ipari forradalom*, amely az általa kiérlelt gazdasági rendben egyeduralkodó helyzetet biztosított a *tőkének*, a munkát pedig árucikké süllyesztette. Legfőbb oka a kapitalista termelési rendszerben keresendő. Az ú. n. „magaskapitalizmus” fejlődésének mindkét foka, a kezdetbeni korlátlan *szabadverseny* s az újabbkori *tőkeösszpontosítás* egyaránt kioltotta a munkaadóból azt az *erkölcsi* tudatot, amely előírja, *mivel tartozik a munkaadó a munkavállalónak*. Nagybán előmozdította ezt a folyamatot a részvénytársasági rendszerrel járó *névtelenség* is. A kapitalisztikus termelésben a *nyereség öncéllá, abszolút értékévé* lett, amelynek minden más érdeket alárendelnek. Önkényének ki van szolgáltatva a fogyasztó, mint kizsákmányolható alany, a munkás, mint termelési „eszköz”, az állam és a parlament, mint gazdaságpolitikájának ügynökei. A modern kapitalizmus folytán már szinte az egész társadalom proletársorba került, a nemzeti vagyon néhány ezer ember kezében halmozódott föl, míg a többiek csak ezeknek a kegyéből éltek.

E kérdés megoldása csak úgy lehetséges, ha sikerül az egyéni és társadalmi életben erkölcsi alapon álló s mélyreható átalakulást juttatni diadalra, *visszaállítani az értékek helyes rendjét*, visszaadni az egyént a társadalmi egésznek és *cselekvését alárendelni a közjó törvényének*. Ezzel

párhuzamosan kell haladnia a gazdasági és társadalmi rendszer reformjának a *szolidarizmus* elvei alapján. Ez pedig azt jelenti, *egyikünk sem élhet a másik nélkül, tehát felelősek is vagyunk egymásért, egymás sorsáért, életéért.*

Ezt az egymásért való felelősségérzést nevezzük voltaképen *szociális érzésnek*, amely nélkül szociális élet, szociális nevelés el sem képzelhető.

Nézzük már most azt, mit tehet a gyermek szociális nevelése érdekében az *iskola*, és mit a *szülői ház*?

Mikor a gyermek iskolába lép, akkor kerül először igazán *társaságba*. Ez a környezet sokban különbözik a családtól, amelyben a szülőkön kívül, sajnos, ma igen sokszor csak „a” gyermek van egyedül, ahol ő a központ, érette történik minden, ahol tehát mindennek éppen a fordítottja történik annak, ami a társadalmi, szociális nevelés szempontjából kívánatos lenne.

Nem részletezem külön az iskola és a család szociális nevelésre vonatkozó teendőit. Ehelyett elmondom, mit tesz e szempontból az *iskola*, hogy a m. t. szülők lássák, megértsék munkánkat s azt otthon is támogassák, egészítsék ki ott, ahol módjukban van.

Az iskola szociális nevelése a *gyermek tanulmányozásával* kezdődik. Már az év elején meg kell tudnunk, milyen a tanuló *alkalmazkodó képessége*, megérti-e társait, tud-e a közös munkában résztvenni, ismeri-e a társaságban folyó munka szabályait, törvényeit. Nem az órákon tanúsított magatartására gondolunk itt, mert a tanuló igazi magatartása csak akkor nyilvánul meg valójában, ha egészen *szabadon nyilatkozhat meg*, amikor nem érzi magán tanítója szemét. Ilyen jó alkalom a megfigyelésre a közös *játék* és a *kirándulás*. Ilyenkor figyeljük meg a tanuló: mennyi benne a *kezdőmennyező szellem*; *tud-e vezetni, irányítani, engedelmeskedni és alkalmazkodni* társaihoz. Itt látjuk meg, *önzése* mennyivel erősebb, mint *figyelmessége*. De a játékon és a kiránduláson kívül is kínálkozik elég alkalom a tanuló megfigyelésére. Ilyenek az iskolába érkezés és távozás, viselkedés az utcán, az óráközi szünetekben; a tízórái elfogyasztásának körülményei; a segítség készsége, szolgálatkészség, beszéd, hangneme, az ülés és munkamód fegyelmezettsége mind alkalom a gyermek társas szempontból való megismerésére.

A tájékozódással egyidőben megindul a *nevelőmunka* is. Először is eltávolítjuk osztályunkból a társasviszony kifejlődését akadályozó tényezőket. Legelőbb is a *vagyoni és társadalmi egyenlőtlenségből* származó *különálást* *szüntetik meg*. Tanulóinkat egyedül azon az alapon értékeljük többre, vagy kevesebbre, hogy *milyen a kötelességtudása, szorgalma, megbízhatósága és általános magatartása*, nem pedig azon, kinek a gyermeke. A *társadalmi egyenlőség* elve már a gyermek *megszólításában és elültetésében* megnyilvánul. Az *érvényesülés lehetőségét* is minden tanulónak egyformán biztosítjuk. A proletárgyermek éppúgy lesz vigyázó, hetes, mint az előkelő úr fia vagy leánya. Ugyanúgy járunk el az osztályozásnál is, ahol egyedüli szempont — egyenlő körülmények között — az *egyéni munka*, az *egyéni érték*.

Az iskolába lépő tanuló *önző*, mindent önmagára vonatkoztat, és saját személyét mindennél fontosabbnak tartja. Társa jogával szemben értetlenül áll. Nem érti, miért nem szabad elvennie a másét, és miért kell másra is figyelemmel lennie? *Önzésének a szűk és egyoldalú gondolkodásmód* a legfőbb oka. Ebből a *szűkkörűségből* az *összefüggések* megismertetése útján emeljük ki a tanulókat. Tanulmányai folyamán mindig rámutatunk arra, hogy *a világ egyetlen nagy hálózat, amelyben minden és mindenki összefüggésben van valamiként* (közvetve vagy közvetlenül) a *többivel*. Így pl. megértetjük a tanulóval, hogy a gyermek jóléte legnagyobb részét a szülőkön fordul meg, viszont a szülők örömét a gyermek jóléte, egészsége, jósága, szeretete teszi teljessé. Magasabb fokon *beláttatjuk* a tanulóval azt, hogy az *állam gazdagsága, ereje és jóléte az egyesek gazdagságától és jólététől függ*; de megfordítva is igaz a tétel: *az állam jóléte kihal minden polgárának helyzetére*. Még jobban rámutathatunk a kölcsönös összefüggésekre és társadalmi vonatkozásokra a természet világában. A dolgok és jelenségek közötti összefüggések, a kölcsönös hatások vizsgálata adja meg nevelő és

oktatómunkánk szociális szempontjait. Az összefüggések és társadalmi vonatkozások kiemelése tehát a legértékesebb nevelői tevékenységek egyike, mert nemcsak az értelmi színvonalat emeli, hanem segít az önző álláspont leküzdésében is.

Nélkülözhetetlen erőnye a társas lénynek a közös munkára való *képesség és készség* is. A tanulónak nagy érdeke fűződik ahhoz, hogy együtt tudjon számolni társaival, hogy frásbéli és más feladatait a kitűzött időre elvégezze. Ebből a közösségnek (az osztálynak) is haszna van, mert előhaladása folyamatosabb és lendületesebb.

A közös munkának azonban nemcsak az a feltétele, hogy azonos módon és hasonló ütemben tudjanak dolgozni az emberek, hanem az is, hogy *bizonyos feladatokat megtudjanak osztani. A tanulónak meg kell tanulnia együtt dolgozni és összeműködni társaival.* Együttes tevékenységre kiváló lehetőséget adnak az *énekorák*, de az események megjelenítése (dramatizálás), eszközök közös elkészítése, az iskola gazdasági, vagy virágos kertjének ápolása és gondozása is. Ebben valamennyien más-más feladatot kapnak, mégis ugyanazon célt szolgálnak. A gazdasági kert, és a tanterem rendbentartása is a *munkamegosztás* elve alapján valósítható meg. A közös célra irányuló és mégis egyéni feladatokat adó tevékenység gyakorlására legkedvezőbb alkalom a közös és csoportos *játékokban* nyílik. Különösen vonatkozik ez a labdarugó mérkőzésekre. Az egyén sikere teljes mértékben sikere a csapatnak is, és viszont, az egyén könnyelműsége kockára teszi a közös érdekeket is. A közös játék azért is kitűnő eszköz, mert a közös célra való törekvésen és összeműködő tevékenységen kívül alkalmat ad a *társas segyelem*, az *önuralom gyakorlására* is. A játék társas értékét növeli az is, hogy a tanuló a *saját szándékából veti magát alá a játék szabályainak* és a közös bíró ítéletének. A közös munka és játék fejleszti legjobban a *barátság*, a *kölcsönös megértés és figyelem* erőit, továbbá a *kölcsönös felelősséget*. Az *összetartozás* érzése is olyan szervezetben fejlődhet ki, amelyben *közös sors, közös cél és munka kapcsolja egybe az egyéneket*.

Az az egészséges, szociális érzéstől áthatott társadalom, amely a maga bajainak orvoslását is maga próbálja megoldani. A „segíts magadon” gondolatát fel kell ébresztenünk az iskolás gyermekek társadalmában is. Itt is vannak megoldandó feladatok. Egyes tanulók pl. anyyira szegények, hogy nincs író- és rajzeszközük, füzetük, cipőjük, tízóraijuk stb. Itt segítségre van szükség. Hogyan valósítsuk meg a társadalmi segítés gondolatát? Bizonyosan nem egyéni adakozással, kiségitéssel. Ez a *személyes természetű jótékonykodás nem alkalmas a társadalmi egyensúly megteremtésére*. Ugyanis bármilyen finoman történik is a segítés, mindig van benne valami megalázó arra, aki elfogadja. Egyrészt tehát a megalázottság, másrészt pedig a társadalmi dőlvi alapját egyengetjük a személyes természetű adakozásokkal. A társadalomnak nem egyesek könnyörületességére van szüksége, hanem *intézményes megoldásra*. Ne egyesek, hanem a *társadalom egésze viselje a felelősséget tagjainak sorsáért*. Ezt a feladatot úgy oldhatja meg az iskola, hogy *önsegélyző egyesületet* szervez. Az egyesület anyagi megalapozásába bevonjuk a szülőket is. Ki-ki anyagi erejéhez mérten adakozzék az alapra. A tanulók maguk is vegyék ki részüket a segélyző-alap tartalékainak növelésében. Ajánlják fel időnkint kis zsebpénzüket vagy valami hasznos munkával teremtsék elő a szükséges pénzt. Ünnepeik javadalmából is fordíthatunk erre a célra. Az így összegyűlt alaphoz a segélyző egyesület juttassa hozzá a rászorulókat a szükséges taneszközökhöz. A *juttatás* azonban *ne legyen egyoldalú, ez koldússzellemet fejlesztene a segítettekben. A támogatott tanuló akár kiváló teljesítményével, akár példás magatartásával, szorgalmával érdemelje ki a köztámogatást*. Valamelyes mértékben a legszegényebb tanuló is hozzájárulhat a közös alaphoz. Ezesetben a segítés elveszti egyoldalú ajándékozó vagy könnyörületes jellegét, és a tanuló önértéztet sem kisebbit. A társadalmi gondoskodás gyakorlati eredményeinek megismertetése végett — ha erre lehetőség van, — vigyük el tanítványainkat napközi otthonokba, kórházba, hogy szemtől-szembe lássák és minél jobban megértsék ezen intézmények fontosságát.

A társasélet követelményeihez tartozik az *udvarias érintkezési mód* eisajátítása. Figyelemmel és udvariassággal tartozunk embertársainknak.

A *más tulajdonának és a közvagyonnak megbecsülése* szintén lényeges föltétele a társadalmi fejlődésnek. A közvagyonra igen sokan zsákmány tárgynak tekintik, és ha hozzáférnek, nem kímélik. Az iskola a maga berendezési tárgyaival és az egész felszerelésével közvagyon, mely az adózó állampolgárok keresetéből leadott adókból épült. Rongálása tehát magunknak és embertársainknak is kárt okoz.

Legyen gondunk arra, hogy ha szünetek alatt a vidáman játszó csoportok mellett szomorú arcú kiközösítettek, vagy mellőzöttek vannak, azok is találják meg társaikhoz az utat, de nem parancsszóval, hanem feltűnés nélkül állítsuk be a tanulót a játszadózók csoportjába, s magunk is vegyünk részt ez esetben a játékban. A kiközösített tanulónak igyekezzünk néhány barátot szerezni társai közül. Így lassanként feloldódik az elkülönülés hideg érzése.

Osztályunk jószellege attól függ, kik a *vezetők* és kik a *hangadók*. Sajnos, nem mindig a legméltóbbakat látjuk köztük. Azt látjuk sokszor, hogy társas viszonyaikat nem a barátság és bajtársiasság kölcsönösége jellemzi, hanem a pillanatnyi érdek és függőség. Ilyenkor közbe kell lépünk és ügyes módszerrel lehetetlenné kell tennünk az ártalmas hangadókat.

A *gyermekek társas életének törvényei* egyébként azonosak a *fel-nöttekével*. Minden ép lelkületű tanuló arra törekszik, hogy *megbecsülést* szerezzen magának, hogy *elismerjék*. Az a félelme viszont, hogy alsórendű helyzetbe kerülhet, nagyon érzékenyvé teszi az uralkodó csoport véleményével szemben, azért szinte gondolkodás nélkül magáévá teszi azt. Csak igen erős jellemek és szellemileg fejlettek tudják a csoportoktól függetleníteni magatartásukat.

Vannak az iskolának *önkormányzati szervei* is, az ifjúsági egyesületek. A *tanulók önértékét és felelősségtudatát nagymértékben fokozza, ha maguk is résztvehetnek bizonyos mértékben az iskola életének alakításában*.

A közösséghez való föltétlen alkalmazkodásnak azonban megvannak a veszélyei is. A *tömeg kényszerítő hatása* igen nagy. Vele szembe szállni csak azok tudnak, akik *szellemileg és erkölcsileg önállóak*. Az iskolának, de a családnak is nagy gondot kell tehát fordítani az *önállóságra-nevelésre*. Ezzel egyensúlyozzuk ki a társadalmi hatások sodró erejét és tesszük lehetővé, hogy a tömegszenvédélyek fölött a józan, megfontolt fők szervezzék meg az uralmat.

Mi a célja tehát a szociális vagy társadalmi nevelésnek? Jobbá és hasznosabbá tenni az újabb nemzedéket. Ha jobbá lesz, akkor több megértés, becsület, szeretet, ha meg hasznosabbá lesz, akkor több lelkiismeretes és célravezetőbb munka lesz a világon! Mindkettőre szükség van. A *szeretet közelebb hozza egymáshoz, a munka előbbre viszi az embereket!*